

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Вишновецька С. В.

« ___ » _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правознавство»

Тема: «Суб'єкти права соціального забезпечення»

Виконавець: Павлуша Ярослав Андрійович

Керівник: д.ю.н., професор Вишновецька Світлана Василівна

Київ–2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет

Кафедра цивільного права і процесу

Освітньо-професійної програми «Правознавство»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

С. В. Вишневецька

« ____ » _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання дипломної роботи

Павлуші Ярослава Андрійовича

1. Тема роботи «Суб'єкти права соціального забезпечення» затверджена наказом ректора від 20 грудня 2019 р. № 2871/ст.
2. Термін виконання роботи: з 14 жовтня 2019 р. по 29 грудня 2019 р. та з 20 січня 2020 року по 09 лютого 2020 року.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти.
4. Зміст пояснювальної записки: поняття і характерні ознаки суб'єктів права соціального забезпечення; співвідношення категорії «суб'єкти права соціального забезпечення» із суміжними юридичними явищами; класифікація суб'єктів права соціального забезпечення; держава як гарантуючий суб'єкт права соціального забезпечення; особа, яка перебуває у складній життєвій ситуації як первинний суб'єкт права соціального забезпечення; поняття та види сервісних суб'єктів права соціального забезпечення; напрями вдосконалення соціально-забезпечувального законодавства щодо правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення.

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему дипломної роботи	до 01.10.2019	Виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 15.10.2019	Виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 26.10.2019	Виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.11.2019	Виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.12.2019	Виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 21.12.2019	Виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 26.01.2020	Виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензію	до 29.01.2020	Виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 01.02.2020	Виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 15.10.2019 р.

Керівник дипломної роботи д.ю.н., проф. Вишневецька Світлана Василівна

Завдання прийняв до виконання _____ Павлуша Ярослав Андрійович
(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Суб'єкти права соціального забезпечення»: 87 сторінок, 82 використаних джерел.

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИДИ, СИСТЕМА, СУБ'ЄКТИ, КЛАСИФІКАЦІЯ, ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.

Об'єкт дослідження: становлять суспільні відносини, що пов'язані з реалізацією своїх прав, свобод та інтересів та виконанням обов'язків суб'єктами права соціального забезпечення.

Предмет дослідження: є суб'єкти права соціального забезпечення.

Мета дипломної роботи: полягає в тому, щоб здійснити дослідження теоретичних положень та дослідження наукових підходів до вдосконалення правового регулювання, що стосується суб'єктів права соціального забезпечення.

Методи дослідження: монографічний; порівняльного аналізу; логіко-семантичний; аналізу та синтезу; формалізації; абстрактно-логічний та ін.

В результаті проведеного дослідження проаналізовано та розкрито основні аспекти суб'єкта права соціального забезпечення, а також обґрунтовано напрями вдосконалення правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення.

Матеріали дипломного дослідження можуть бути використані для подальших теоретичних досліджень суб'єктів права соціального забезпечення, як теоретичний матеріал при розробці і прийнятті законів України, що визначають конституційно-правові засади суб'єктів соціального забезпечення, при підготовці навчальних посібників, методичних матеріалів з викладання курсу про суб'єктів права соціального забезпечення України.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ «СУБ'ЄКТИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ».....	9
1.1. Поняття і характерні ознаки суб'єктів права соціального забезпечення ...	9
1.2. Співвідношення категорії «суб'єкти права соціального забезпечення» із суміжними юридичними явищами.....	14
1.3. Класифікація суб'єктів права соціального забезпечення	18
РОЗДІЛ 2 СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	31
2.1. Держава як гарантуючий суб'єкт права соціального забезпечення	31
2.2. Особа, яка перебуває у складній життєвій ситуації як первинний суб'єкт права соціального забезпечення	47
2.3. Поняття та види сервісних суб'єктів права соціального забезпечення.....	54
РОЗДІЛ 3 ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	58
3.1. Загальновизнані стандарти захисту прав і законних інтересів суб'єктів права соціального забезпечення	58
3.2. Напрями вдосконалення соціально-забезпечувального законодавства щодо правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення.....	64
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи: використання історичного досвіду сприяє забезпеченню гармонії в процесі життєдіяльності усіх суб'єктів соціального буття та призводить до вищого рівня організації існування людства, ніж без використання такого. Однією з провідних засад соціальної політики має стати створення належних умов для розвитку та формування особистості з врахуванням потреб її фізичного, інтелектуального та духовного розвитку.

В цьому разі, найважливішим критерієм виступає зміна, в напрямку покращення, рівня здоров'я населення, а також показники тривалості життя та соціальної значимості окремих суб'єктів. А відтак основним заданням держави під час реалізації соціальної політики є забезпечення дотримання у всіх сферах принципів соціальної рівності різних класів і соціальних груп та верств.

Беззаперечним є той факт, що соціальна політика безпосередньо пов'язана з такими сферами як економіка, науково-технічна сфера, кадровою політикою.

Удосконалення соціальної політики як форми соціального управління потребує ще тіснішого поєднання її з іншими видами політики держави, наукового розроблення та впровадження в практику досконалої системи показників і критеріїв її результативності і, відповідно, розроблення науково обґрунтованих соціальних нормативів у різних сферах життя, зокрема в галузі обслуговування, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Теоретичною основою дослідження стали праці таких науковців як: Балтачєєва Н.А., Богачова О.В., Божко Д. В., Болотіна Н. Б., Вишновецька С. В., Дубич К.В., Зайчук О.В., Князькова Л.М., Костюк В.Л., Крупнік А.С., Крюков О.І., Кульчицька О.І., Москаленко О.В., Моторнюк У. І., Прилипко С.М., Прокопова Т.С., Рощина Л. О., Синчук С.М., Скоробагатько А.В., Слюсар А.М., Сташків Б. І., Стопчак А. Ю., Тищенко О. В., Ткаченко Ю.О.,

Требін М.П., Тулянцева В. А., Шемшученко Ю.С., Шумило М.М., Шумило М.М., Яковлєва Г. О., Ярошенко І. С., Ярошенко І.С., та ін.

Мета дипломної роботи полягає в тому, щоб здійснити дослідження теоретичних положень та дослідження наукових підходів до вдосконалення правового регулювання, що стосується суб'єктів права соціального забезпечення.

Ця мета зумовила вирішення таких завдань:

- розглянути наукові підходи до поняття і характерних ознак до суб'єктів права соціального забезпечення;
- здійснити співвідношення категорії «суб'єкти права соціального забезпечення» із суміжними юридичними явищами;
- проаналізувати класифікації суб'єктів права соціального забезпечення;
- висвітлити Державу як гарантуючого суб'єкта права соціального забезпечення;
- дослідити поняття «особа, яка перебуває у складній життєвій ситуації» як первинного суб'єкта права соціального забезпечення;
- розкрити поняття та види сервісних суб'єктів права соціального забезпечення;
- надати характеристику загальноновизнаних стандартів захисту прав і законних інтересів суб'єктів права соціального забезпечення;
- розглянути можливі та перспективні напрями вдосконалення соціально-забезпечувального законодавства щодо правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини, що пов'язані з реалізацією своїх прав, свобод та інтересів та виконанням обов'язків суб'єктами права соціального забезпечення.

Предмет дослідження – суб'єкти права соціального забезпечення.

Методи дипломної роботи. Методологічною й теоретичною основою наукового дослідження є фундаментальні положення теорії державного

управління, теорії сталого розвитку, а також надбання вітчизняних і зарубіжних вчених із питань соціального захисту.

У дипломній роботі використано методи: монографічний (під час вивчення літературних джерел); порівняльного аналізу (для дослідження методологічних підходів, концепцій, розробок, і пропозицій провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячених соціальному забезпеченню, а зокрема, суб'єктам права соціального забезпечення; логіко-семантичний (для поглиблення понятійного апарату при визначенні основних складників); аналізу та синтезу (для вивчення та аналізу сучасних наукових підходів до розвитку сервісно-орієнтованої держави); формалізації; абстрактно-логічний (під час теоретичного узагальнення та формування висновків) та ін.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в розгляді інституту суб'єктів права соціального забезпечення під новим кутом, а також в розробці нового підходу до дослідження виявленої проблеми - формування власного бачення змін законодавства на основі наукових підходів.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробці рекомендацій з проблем організації правового регулювання суб'єктів права соціального забезпечення з врахуванням сучасних новел нормотворення.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ «СУБ'ЄКТИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»

1.1. Поняття і характерні ознаки суб'єктів права соціального забезпечення

Загальновідомо, що понятійно-категоріальний апарат будь-якої науки складається із системи термінів та понять, кожне з яких має своє змістовне визначення.

В цьому випадку корисно звернутися до доробків Яковлевої Галини Олександрівни, яка звертає увагу на тому, що поняття «суб'єкт права соціального забезпечення» характеризується такими ознаками як множинність обсягу та багатоаспектність змісту.

Множинність обсягу поняття «суб'єкти права соціального забезпечення» має своєю передумовою розрізненість законодавчих актів щодо соціального забезпечення.

Тобто, правові норми, якими врегульовано різні форми, види, заходи соціального забезпечення різних категорій осіб, закріплені у великій кількості нормативно-правових актів, які не є систематизованими, передбачають різні підходи до соціального забезпечення залежно від соціальних ризиків та відповідної категорії осіб, яким надається соціальне забезпечення тощо.

Також різними нормативно-правовими актами передбачено й різні види суб'єктів, які надають відповідне соціальне забезпечення: держава, її уповноважені органи, органи місцевого самоврядування, комунальні установи, підприємства, організації різних форм власності та господарювання тощо. Зазначаючи про множинність обсягу поняття «суб'єкти права соціального забезпечення» маємо на увазі велику кількість

суб'єктів, які можуть охоплюватися його змістом.

Багатоаспектність змісту включає велику кількість істотних правових ознак, які характеризують суб'єктів соціального забезпечення, дозволяють розкрити їх правову природу, сутність і призначення, а також віднести відповідного суб'єкта до суб'єкта права соціального забезпечення [1, с. 19-20].

Взагалі, питання розкриття категорії суб'єктів права соціального забезпечення нині досліджено на 3-х рівнях:

1) рівень здійснення теоретичних узагальнень, з'ясування загальної моделі юридичної конструкції суб'єкта права як наукової категорії;

2) рівень дослідження поняття та юридичної конструкції суб'єкта права соціального забезпечення;

3) рівень вивчення спеціальних питань та ознак суб'єктів права соціального забезпечення за конкретними його видами та роллю досліджуваних суб'єктів.

У дослідженнях суб'єктів права соціального забезпечення наукові зазвичай пошуки були спрямовані на

а) дослідження елементів юридичної конструкції галузевого суб'єкта права;

б) дослідження особливостей правосуб'єктності окремих спеціальних суб'єктів права соціального забезпечення;

в) вивчення компетенції органів та установ, які надають окремі види соціального забезпечення;

г) спроби класифікувати суб'єктів права соціального забезпечення;

д) визначення моменту виникнення галузевої право- та дієздатності;

е) розкриття змісту прав та обов'язків особи у праві соціального забезпечення [1, с. 17-18].

Перш за все визначимося з розумінням категорії «суб'єкти права соціального забезпечення». Зокрема, як зазначається в наукових джерелах, по-перше, суб'єктами права соціального забезпечення визнаються учасники

суспільних відносин соціального забезпечення; по-друге, вони перебувають під дією норм права соціального забезпечення; по-третє, вони наділяються правами й обов'язками, повноваженнями у соціальному забезпеченні. При цьому учасники суспільних відносин набувають статусу суб'єктів права соціального забезпечення за наявності двох правових складових, а саме правоздатності та дієздатності.

У праві соціального забезпечення ці категорії тісно пов'язані між собою та об'єднуються у правосуб'єктність. У юридичній літературі суб'єктів соціально забезпечувальних правовідносин пов'язують із законодавчо передбаченими двома сторонами, які є носіями юридичних прав та обов'язків, а саме громадянами або членами їх сімей та відповідними державними органами чи установи, що покликані забезпечити реалізацію права на соціальне забезпечення [2, с. 30–31].

Тобто, суб'єктом права є фізична або юридична особа, за якою держава визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Відповідно, суб'єкт права соціального забезпечення - це особа, яка з огляду на наявність галузевого правового статусу є носієм визначених законом прав і обов'язків у сфері соціального забезпечення [3, с. 41-42].

Загалом притримуємося позиції О.І. Кульчицької, з точки зору якої, для того, щоб особа стала суб'єктом права соціального забезпечення достатньо, щоб вона мала правоздатність і правовий статус. Такі ознаки, на погляд правиці, відповідають визначенню суб'єктів права як носіїв закріплених законом прав та обов'язків. Носії прав і обов'язків у сфері соціального забезпечення, насамперед, повинні мати такі права та обов'язки, тобто володіти галузевим правовим статусом. Головною ж умовою володіння правовим статусом є правоздатність [4, с. 42].

З огляду на це, суб'єктом права соціального забезпечення можна вважати особу, яка має правоздатність і правовий статус.

Важливим є чітке розмежування суб'єктів прав і суб'єктів правовідносин. Якщо перші мають реальні права й обов'язки, то другі мають

тільки здатність до їх реалізації, але можуть ніколи не вступити у певні правовідносини: за відсутності такої необхідності, за станом здоров'я тощо. У цьому аспекту погодимось із наступними висновками, зробленими А.М. Слюсарем:

- Суб'єкт права - це потенційний учасник правовідносин, який розглядається нормотворцем у статичному стані, під кутом зору володіння ним правосуб'єктністю.

- Суб'єкт правових відносин - це особа, визнана суб'єктом права, але яка виступає вже не потенційним носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, а дійсним учасником процесу дії норм, реалізації правосуб'єктності.

- У зв'язку з тим, що поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» не збігаються (перше є загальним і первинним, друге - окремим і вторинним), застосування обох понять як у правотворчості, так і в науковому обороті є цілком закономірним [5, с. 62].

Таким чином, категорія «суб'єкт права» виходить за межі правових відносин, і стосується такого становища особи, коли та, володіючи певною сукупністю закріплених за нею прав та обов'язків, взагалі або до певного часу не реалізує їх у конкретних правовідносинах.

Тобто суб'єкт права використовує не всі свої потенційні права, а лише ті, які йому необхідні для участі у конкретних правових відносинах. Здійснюючи ту або іншу діяльність у межах права, суб'єкти виступають у якості учасників різноманітних правовідносин. Тому діяльність у межах права завжди підпорядкована правовідносинам і характеризує зміст діянь їх учасників.

Наприклад, С.М. Синчук визначила суб'єктів правовідносин соціального забезпечення як правосуб'єктних відповідно до норм права соціального забезпечення осіб, які перебувають у реальному правовому зв'язку та взаємодією між собою, реалізуючи суб'єктивні юридичні права та обов'язки, що становлять їхній галузевий правовий статус [6, с. 83].

Не зважаючи на те, що нами встановлено відмінність категорій «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», вони все ж є близькими за значенням, тому аналіз такої позиції є доцільним у контексті теми нашого дослідження. Сама дефініція є близькою до проаналізованих нами загальнотеоретичних, із урахуванням специфіки соціального забезпечення.

Суб'єкти розглядаються через призму зв'язків між собою та із нормами права соціального забезпечення. Також звернемо увагу на формулювання «галузевий правовий статус», що свідчить про те, що права та обов'язки суб'єкта забезпечують особі здійснення її можливостей лише у певній сфері суспільних відносин. І. С. Ярошенко роз'яснює поняття суб'єктів правовідносин з соціального забезпечення як фізичну особу та державний орган, які є носіями суб'єктивних прав та обов'язків [7, с. 8].

Така дефініція по своїй суті є загальнотеоретичною, а про її притаманність відносинам соціального забезпечення свідчить лише особливий суб'єктний склад, який становить фізична особа та державний орган. Проте, у контексті розкриття сутності суб'єкта права соціального забезпечення використання такої концепції не є доцільним, оскільки вона не встановлює усіх характерних рис досліджуваного інституту.

Переходячи до інших близьких за правою природою категорій, Н.Б. Болотіна визначає суб'єктів права на соціальний захист як фізичних осіб, які згідно з Конституцією та законодавством України мають право на соціальний захист та є потенційними учасниками соціально-захисного правовідношення [8, с. 160].

Така дефініція водночас має як позитивні аспекти у контексті нашого дослідження, так і недоцільні. Наприклад, для соціального захисту обмеження суб'єктного складу фізичними особами є допустимим, оскільки та ж держава не може бути суб'єктом соціального захисту. З іншої сторони вважаємо вдалим відзначення дослідницею того, що кожен суб'єкт права на соціальний захист, як і суб'єкти права соціального забезпечення, є потенційними учасниками соціально-захисних.

Тому, із урахуванням здійсненого у роботі аналізу зробимо висновок, що суб'єктом права соціального забезпечення є індивідуально визначена особа, соціальна група чи організація, що володіє суб'єктивними юридичними правами та обов'язками у сфері соціального забезпечення та галузевим правовим статусом, здійснює цілеспрямовану діяльність, здатна виробляти, виражати та виконувати волю і наділена можливістю брати участь у правовідносинах соціального забезпечення.

1.2. Співвідношення категорії «суб'єкти права соціального забезпечення» із суміжними юридичними явищами

Насамперед, варто підкреслити, що розуміння сутності суб'єктів права соціального забезпечення впливає із загальнотеоретичних підходів. Як відомо, у теорії права суб'єктами права прийнято називати особу чи організацію, за якими держава визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

У цьому контексті вчені доречно наголошують та розвивають позицію відомого теоретика права Г. Шершеневича, який свого часу акцентував увагу на подвійному значенні терміну «суб'єкт»: розглядаючи його з активної сторони як носія права, або з пасивної сторони як носія обов'язків [9, с.439].

Відомий теоретик права професор С. С. Алексєєв підкреслює, що для суб'єктів права характерними є наступні дві ознаки: по-перше, це особа, учасник суспільних відносин (особи, організації), яка за своїми особливостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; по-друге, це особа здатна реально брати участь у правовідносинах та набула властивостей суб'єкта права в силу юридичних норм [8, с. 379]. При цьому, вчений наголошує на тотожності категорій «суб'єкт права» та «правосуб'єктність» [10, с. 379].

Крім того, у юридичній літературі пропонується ототожнювати категорії «суб'єкти права» та «суб'єкти правовідносин», зокрема, під

суб'єктами правовідносин (суб'єктами права) дослідники пропонують розглядати учасників правовідносин, які мають взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Також вчені вказують, що здатність суб'єкта бути учасником правовідносин називається правосуб'єктністю [11, с. 227].

Відповідні підходи є властивими для теорії права соціального забезпечення. Адже, у системі галузей права, право соціального забезпечення серед інших особливостей характеризує специфічний суб'єктний склад. Прикметно відзначити, що саме суб'єкти права соціального забезпечення забезпечують його практичну дію, трансформацію у правовідносини. При цьому, слушною є позиція О. В. Тищенко, яка підкреслює, що становлення права соціального забезпечення як галузі права – це складний та суперечливий теоретико-правовий процес, який базується на розвитку соціально-економічних відносин в державі [12, с. 81].

Складовою відповідного реформування мають стати питання щодо суб'єктів права соціального забезпечення. У цьому контексті конструкція «суб'єкти права соціального забезпечення» є галузевим позначенням учасників суспільних відносин, які мають права та обов'язки, повноваженнями у соціальному забезпеченні.

Отже, суб'єктами права соціального забезпечення, по-перше, визнаються учасники суспільних відносин соціального забезпечення; по-друге, вони перебувають під дією норм права соціального забезпечення; по-третє, наділяються правами та обов'язками, повноваженнями у соціальному забезпеченні. При цьому, учасники суспільних відносин набувають статусу суб'єктів права соціального забезпечення за наявності двох правових складових — правоздатності та дієздатності. У праві соціального забезпечення ці категорії тісно пов'язані між собою та об'єднуються у правосуб'єктність.

У юридичній літературі суб'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин пов'язують із законодавчо передбаченими двома сторонами, які є носіями юридичних прав та обов'язків: громадяни або члени їх сімей та

відповідні державні органи чи установи, покликані забезпечити реалізацію права на соціальне забезпечення [13, с. 30-31].

За визначенням професора Н. Б. Болотіної, суб'єкти права на соціальний захист – це фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), які згідно з Конституцією та законодавством України мають право на соціальний захист. При цьому, на думку вченої, суб'єкти права на соціальний захист – потенційні учасники соціально-захисного правовідношення. Вони можуть реалізувати своє право за умови настання певних юридичних фактів. Вона також додає, що «суб'єкт соціальнозахисного правовідношення – це суб'єкт права, який реалізував свою правосуб'єктність і став учасником конкретного правовідношення у сфері соціального захисту (наприклад, пенсійного, з виплати соціальної допомоги, з соціального обслуговування тощо)» [14, с. 160].

О. І. Кульчицька у дисертаційному дослідженні наголошує, що суб'єкт права соціального забезпечення – це особа, яка з огляду на наявність галузевого правового статусу є носієм визначених законом прав і обов'язків у сфері соціального забезпечення. Правовими ознаками суб'єкта права є правоздатність і галузевий правовий статус [15, с. 9].

С. М. Синчук розглядає суміжне поняття «суб'єкти правовідносин соціального забезпечення». На думку вченої під суб'єктами правовідносин соціального забезпечення вважаємо правосуб'єктних відповідно до норм права соціального забезпечення осіб, які перебувають у реальному правовому зв'язку та взаємодією між собою, реалізуючи суб'єктивні юридичні права та обов'язки, що становлять їхній галузевий правовий статус [16, с. 83].

Теоретико-правовий аналіз зазначених та інших підходів, дозволяє констатувати, що суб'єктами права соціального забезпечення є учасники суспільних відносин, які відповідно до норм права наділяються правами та обов'язками, а в окремих випадках, передбачених законом, спеціальним соціально-правовим статусом або спеціальними повноваженнями у соціальному забезпеченні.

Н. Б. Болотіна відзначає, що суб'єкти правовідносин у сфері соціального захисту мають правосуб'єктність, тобто передбачену нормами права здатність (можливість) бути учасником правовідносин. Правосуб'єктність, на думку вченої, складається із двох елементів – правоздатності (передбачена нормами права здатність особи мати суб'єктивні права та обов'язки) і дієздатності (передбачена нормами права здатність суб'єкта своїми діями набувати прав та обов'язків, здійснювати та виконувати їх [17, с. 161]).

Правове становище суб'єктів соціального забезпечення відображає їх галузева правосуб'єктність. Доречно наголосити, що правове становище суб'єктів права соціального забезпечення визначається з урахуванням положень Конституції, міжнародних договорів, інших актів законодавства про соціальне забезпечення України, а також нормативних рішень всеукраїнських, місцевих референдумів, актів соціального партнерства, локальних нормативних актів, рішень уповноважених судових органів. Місце останніх у правовому забезпеченні правосуб'єктності є достатньо незначним [18].

Таким чином, до основних особливостей суб'єктів права соціального забезпечення слід віднести наступні:

- 1) перебувають під дією норм Конституції, міжнародних договорів, інших актів законодавства про соціальне забезпечення України, нормативних рішень всеукраїнських, місцевих референдумів, а також актів соціального партнерства, локальних нормативних актів, рішень уповноважених судових органів;

- 2) виступають, переважно, як фізичні особи (реалізують право на соціальне забезпечення), уповноважені органи державної влади, місцевого самоврядування, юридичні особи (забезпечують реалізацію права на соціальне забезпечення);

- 3) правове становище відображає правосуб'єктність у праві соціального забезпечення;

4) набуття та реалізація правосуб'єктності у праві соціального забезпечення провадиться під дією норм права, соціальних ризиків та інших юридичних фактів відповідно до закону;

5) наділяються системою прав та обов'язків, яка впливає із змісту права на соціальний захист (соціальне забезпечення);

6) наділяються спеціальним соціально-правовим статусом окремі, як правило, соціально вразливі категорії громадян відповідно до закону (наприклад, інваліди, учасники антитерористичної операції, ветерани війни, ветерани праці тощо);

7) правосуб'єктність може бути обмежена (такий її елемент як дієздатність), у випадках передбачених законом;

8) можуть перетворюватись на суб'єктів правовідносин з соціального забезпечення шляхом реалізації такого конструктивного елементу правосуб'єктності як дієздатність;

9) правосуб'єктність припиняється із припиненням відповідного суб'єкта права (наприклад, смерті, визнання померлим, ліквідації тощо) відповідно до чинного законодавства України.

1.3. Класифікація суб'єктів права соціального забезпечення

У залежності від функцій, що здійснюються в сфері соціального забезпечення, суб'єкти права соціального забезпечення поділяються на три групи [19, с. 430-438]:

- 1) суб'єкти, які отримують різні види соціального забезпечення;
- 2) суб'єкти, які надають різні види соціального забезпечення;
- 3) суб'єкти, які підтверджують факти, що мають юридичне значення для соціального забезпечення.

Останні дві групи часто об'єднують в одну групу – суб'єктів, які надають соціальне забезпечення.

До осіб, які отримують соціальне забезпечення, належать фізичні особи (громадяни) та, в окремих випадках, сім'я. У праві соціального забезпечення різні категорії отримувачів соціального забезпечення формувались хаотично і без чіткого критерію виокремлення окремих уразливих груп, що потребують підтримки з боку держави. У такі групи потрапили народні депутати, високооплачувані чиновники тощо.

Отримувачів соціального забезпечення поділяють на загальні (ті, що мають загальний правовий статус, тобто більшість уразливих груп населення) і спеціальні (ті, що мають спеціальний правовий статус), останній перелік таких осіб при реформуванні пільгового законодавства підлягає суттєвому скороченню.

До суб'єктів, які надають соціальне забезпечення, Кульчицька О.І. відносить:

- 1) державні органи спеціальної компетенції;
- 2) соціальні страхові фонди;
- 3) спеціалізовані державні підприємства та установи [20, с. 198]

У зв'язку з включенням до права соціального забезпечення також недержавного соціального забезпечення, перелік суб'єктів галузевого права слід суттєво розширити. Особливий статус займуть громадяни, які думають про можливість втрати засобів до існування або понесення суттєвих витрат (наприклад, на лікування) і відкладають гроші на старість. Такі особи одночасно є надавачами і отримувачами соціального забезпечення.

Також в різних фахових наукових дослідженнях різними вченими пропонується поділ суб'єктів соціального забезпечення на фізичних та юридичних осіб; громадян та організації; учасників системи соціального страхування та тих, хто не беруть в ній участь; індивідуальних та колективних суб'єктів; в залежності від конкретного виду соціального забезпечення (пенсіонери, інваліди, ветерани війни, діти тощо).

Звичайно, з науково-методичної точки зору підхід кожного вченого має право на існування, активізує фахову дискусію в цій площині, має власні переваги та недоліки.

Водночас на нашу думку, визначальними факторами диференціації суб'єктів соціального забезпечення мають виступати виконання функцій держави під час участі в соціально-забезпечувальних відносинах, та безпосередність надання (отримання) соціального забезпечення. Саме дані фактори вважаємо за доцільне використати при формуванні власної класифікації суб'єктів соціального забезпечення.

Таким чином, у залежності від виконання чи невиконання функцій держави під час участі в соціально-забезпечувальних відносинах виокремлюємо суб'єктів приватного та суб'єктів публічного права.

Суб'єктами приватного права є фізичні особи та сім'я як набувачі соціального забезпечення, роботодавці та їх об'єднання, профспілки, недержавні страхові фонди, благодійники.

Суб'єктами публічного права є держава та державні органи, фонди соціального страхування, спеціалізовані державні підприємства, установи, організації щодо надання соціальних послуг. В залежності від безпосередності надання (отримання) соціального забезпечення виокремлюємо прямих та опосередкованих суб'єктів. Прямі суб'єкти безпосередньо беруть участь у соціальнозабезпечувальних відносинах.

До них відносимо набувачів (отримувачів) соціального забезпечення та осіб, функціональним призначенням, метою діяльності яких є здійснення цього забезпечення. Набувачами (отримувачами) соціального забезпечення є фізичні особи (громадяни України, за певних умов – особи без громадянства та іноземці). Особами, функціональним призначенням, метою діяльності яких є здійснення соціального забезпечення, є держава, державні органи (Міністерство соціальної політики України, органи та установи в складі міністерства (Державна служба у справах ветеранів та учасників АТО, Державна служба зайнятості, Фонд соціального захисту інвалідів),

Міністерство оборони України та Міністерство внутрішніх справ України (в частині соціального забезпечення військовослужбовців та правоохоронців, місцеві державні адміністрації), державні та недержавні страхові фонди, спеціалізовані державні підприємства та установи (реабілітаційні центри, казенні та державні експериментальні протезно-ортопедичні підприємства, соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, територіальні центри надання соціальних послуг, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричні пансіонати, пансіонат для ветеранів війни і праці, дитячі будинки-інтернати, психоневрологічні інтернати), роботодавці, благодійники. Опосередковані суб'єкти безпосередньої участі у соціально-забезпечувальних відносинах не беруть, метою їх діяльності є встановлення, документальне підтвердження права на певний вид соціального забезпечення, створення правових підстав надання його додаткових видів.

Мова йде про підтвердження наявності спеціального правового статусу (учасник бойових дій, інвалід I-III групи, ветеран праці, учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС тощо), настання юридичних фактів (втрату професійної працездатності та її ступінь; причину, час настання, групу інвалідності, виконання обов'язків роботодавцем зі сплати страхових внесків, достатність страхового стажу для виплати пенсії, народження та смерть особи), довідкову інформацію, що впливає на обсяг соціального забезпечення (розмір середнього заробітку, розмір доходу сім'ї, величина страхового стажу) і т.д.

До цих суб'єктів відносимо медико-соціальні експертні комісії, роботодавців, профспілки, фіскальні органи, відомчі комісії щодо надання статусу учасника бойових дій, органи державної реєстрації актів цивільного стану територіальних підрозділів Міністерства юстиції України, Державна міграційна служба тощо [20, с. 198-199].

Тобто, у науковців відсутня єдність щодо узагальнюючої назви осіб, які отримують різні види соціальних виплат та соціальних послуг.

Наприклад, С.М. Синчук їх називає соціальноправоможними суб'єктами. На її погляд, соціально - правоможний суб'єкт – це правосуб'єктна відповідно до норм права соціального забезпечення особа, яка перебуває в правовому зв'язку та реально взаємодіє із соціально зобов'язаним суб'єктом з метою реалізації набутого права на соціальне забезпечення. У навчальній літературі вказаних осіб частіше називають отримувачами соціального забезпечення. Це наділені правосуб'єктністю особи, які мають право на певні види соціального забезпечення і реалізують його в конкретних соціально-забезпечувальних правовідносинах. Одержувачами соціального забезпечення в окремих випадках можуть бути і юридичні особи.

Так, відповідно до частини 3 ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», допомога на поховання може також надаватись юридичній особі, що здійснила поховання. Через це отримувачів соціального забезпечення можна поділяти на фізичні та юридичні особи. Усіх фізичних осіб об'єднує те, що вони підлягають соціальному забезпеченню із спеціальних фондів у зв'язку з настанням соціального випадку або виконання певних професійних обов'язків. За правовим зв'язком з державою вони поділяються на громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Залежно від видів соціального забезпечення, підстав та принципів їх надання фізичні особи, зокрема поділяються на такі категорії:

- застраховані особи. Це фізичні особи, на користь яких здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Відповідно до ч. 1 ст. 7 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту): а) на підприємствах, організаціях, установах, незалежно від їх форм власності та господарювання; б) у фізичних осіб;

2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності; - пенсіонери. Це особи, які відповідно до законодавства про пенсійне забезпечення отримують пенсії за віком (за вислугу років, довічне грошове утримання) або по інвалідності чи в зв'язку з втратою годувальника.

- інваліди. Відповідно до ст. 1 Закону України „Про реабілітацію інвалідів в Україні”, інвалід – особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав на рівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Залежно від ступеня втрати здоров'я інвалідність поділяється на 3 групи. Причиною інвалідності може бути загальне захворювання, трудове каліцтво, професійне захворювання, інвалідність з дитинства, для військовослужбовців - поранення, контузія, каліцтво тощо. Окремий статус мають діти-інваліди;

- ветерани війни. Ними є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: а) учасники бойових дій; б) інваліди війни; в) учасники війни. Учасниками бойових дій є особи, які брали участь по захисту Батьківщини в складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань усіх видів і родів військ Збройних сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах, підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і мирний час. До інвалідів війни належать особи з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових ділянках

залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн або з участю в бойових діях у мирний час. Учасниками війни визнаються військовослужбовці, які в період війни проходили військову службу у Збройних Силах колишнього СРСР, трудівники тилу, а також інші особи, передбачені цим Законом (див. ст. 4-8 Закону України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”);

-ветерани праці. Ними визнаються громадяни, які працювали на підприємствах, установах, організаціях, об'єднаннях громадян і фізичних осіб, мають відповідний стаж роботи і вийшла на пенсію. Серед них також виділяють осіб, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, та осіб, які визнаються громадянами похилого віку. Особами, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, вважаються Герої Соціалістичної Праці, Герої України та повні кавалери ордена Трудової Слави. Громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, а також особи, яким до зазначеного пенсійного віку залишилось не більше як півтора року (ст. 6, 8, 10 Закону України „Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні);

-особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Ними є: 1) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС – громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків; 2) потерпілі від Чорнобильської катастрофи – громадяни, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

-діти війни. Дитина війни – особа, яка є громадянином України і якій на час закінчення (2 вересня 1945 року) Другої світової війни було менше 18 років;

-непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника. Перелік непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника, які були на його

утриманні, дано у ст. 36 Закону України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”; -сім’я. Це особи, які спільно проживають, пов’язані спільним побутом, мають взаємні права та обов’язки. Права члена сім’ї має одинока особа. Розрізняються різні види сім’ї. Малозабезпечена сім’я – сім’я, яка з поважних або з незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім’ї. Молода сім’я – подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років, або неповна сім’я, в якій мати (батько) віком до 35 років. Неповна сім’я – сім’я, яка складається з матері або батька і дитини(дітей). Багатодітна сім’я – сім’я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі з кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який(яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. Прийомна сім’я – сім’я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання;

-діти. Дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. Законодавство визначає правовий статус: 1) дитини-сироти; 2) дитини, позбавленої батьківського піклування, 3) дитини, розлученої із сім’єю; 4) безпритульної дитини; 5) дитини-інваліда; 6) дитини біженця; 7) дитини, яка потребує додаткового захисту; 8) дитини, яка потребує тимчасового захисту (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»);

-отримувачі соціальних послуг. Це особи, яким надаються соціальні послуги. У будинках-інтернатах їх називають підопічними, у дитячих установах - вихованцями, у соціальних установах – клієнтами тощо.

У сфері соціального забезпечення здійснюється соціальний захист інших категорій осіб, а саме:

- 1) осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною;
- 2) ветеранів військової служби та деяких інших осіб;

- 3) жертв нацистських переслідувань в Україні;
- 4) жертв політичних репресій;
- 5) осіб, які не мають права на пенсію;
- 6) безробітних;
- 7) молоді;
- 8) бездомних осіб та звільнених осіб;
- 9) біженців;
- 10) осіб, хворих на певні хвороби тощо.

На погляд Н.Б.Болотіної, суб'єкти надання певного соціального блага – це уповноважені державою спеціальні органи та установи, які згідно з покладеними на них повноваженнями здійснюють призначення та надання соціальних виплат і послуг.

О.І.Кульчицька, як уже зазначалось вище, державні органи, соціальні страхові фонди, спеціалізовані державні підприємства та установи позначає узагальнюючим поняттям „суб'єкти, які надають соціальне забезпечення”. С.М.Синчук надавачів соціального забезпечення називає соціально зобов'язаними суб'єктами правовідносин соціального забезпечення. У свою чергу всіх їх вона поділяє на чотири групи: а) соціальні надавачі; б) соціальні установники (органи, що встановлюють юридичні факти); в) соціальних страховиків; г) соціальних страхувальників. Зобов'язальними суб'єктами виступають тільки ті структурні підрозділи тих чи інших органів, що безпосередньо надають конкретні види соціального забезпечення (приймають про це рішення).

Якщо вони цього не роблять, то не є суб'єктами соціально-забезпечувальних правовідносин. Надавачами соціального забезпечення виступають:

1. Територіальні органи ПФУ. Відповідно підп. 7 п.4 Положення про управління Пенсійного фонду України в районних, міських, районних у містах, а також у містах та районах, затвердженого постановою правління ПФУ від 22 грудня 2014 року № 28-2 управління фонду відповідно до

покладених на нього завдань призначає (здійснює перерахунок) і виплачує пенсії, щомісячне довічне грошове утримання суддам у відставці, допомогу на поховання та інші виплати відповідно до законодавства.

2. Робочі органи виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України. Вони здійснюють страхові виплати та надають соціальні послуги, що передбачені у ст.20 і 36 Закону України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування”.

3. Територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері зайнятості населення та трудової міграції. Види забезпечення та соціальні послуги, які ці органи надають, перелічені у ст.7 Закону України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”.

4. Районні органи соціального захисту населення. Вони займаються призначенням та виплатою передбаченої законодавством державної соціальної допомоги сім’ям з дітьми, малозабезпеченим сім’ям, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості їх утримувати або місце проживання батьків яких невідоме, допомоги малозабезпеченим особам, які проживають разом з інвалідами I чи II групи внаслідок психічного розладу, які за висновком лікарської комісії закладу охорони здоров’я потребують постійного стороннього догляду, інвалідам, особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції, іншим соціально вразливим верствам населення, а також надання субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, компенсації додаткових витрат на оплату комунальних послуг в умовах підвищення цін і тарифів на послуги, компенсації шахтарям за оплату електроенергії, газу та центрального опалення житла.

5. Соціальні установи (служби). Це підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання, а також

громадяни, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Їх ще називають суб'єктами, що надають соціальні послуги. До них належать стаціонарні інтернатні установи та заклади, реабілітаційні установи та заклади, установи та заклади денного чи тимчасового або постійного перебування, установи та заклади захисту дітей і соціального обслуговування, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо. Всі вони діють на підставі відповідних положень, у яких передбачені види, умови та порядок надання соціальних послуг.

Надавачами соціального забезпечення можуть виступати й інші установи та організації, наприклад, роботодавці, релігійні, благодійні та волонтерські організації тощо.

Підсумовуючи вищевикладене в цьому розділі, зазначимо наступне.

Загальновідомо, що понятійно-категоріальний апарат будь-якої науки складається із системи термінів та понять, кожне з яких має своє змістовне визначення.

В цьому випадку корисно звернутися до доробків Яковлевої Галини Олександрівни, яка звертає увагу на тому, що поняття «суб'єкт права соціального забезпечення» характеризується такими ознаками як множинність обсягу та багатоаспектність змісту»

Множинність обсягу поняття «суб'єкти права соціального забезпечення» має своєю передумовою розрізненість законодавчих актів щодо соціального забезпечення.

Тому, із урахуванням здійсненого у роботі аналізу зробимо висновок, що суб'єктом права соціального забезпечення є індивідуально визначена особа, соціальна група чи організація, що володіє суб'єктивними юридичними правами та обов'язками у сфері соціального забезпечення та галузевим правовим статусом, здійснює цілеспрямовану діяльність, здатна

виробляти, виражати та виконувати волю і наділена можливістю брати участь у правовідносинах соціального забезпечення.

Право соціального забезпечення відзначається наявністю досить широкого кола суб'єктів. Така їх різноманітність зумовлена передусім значною кількістю соціальних прав, які передбачені Конституцією України, та відповідних їм видів соціального забезпечення, що гарантуються державою.

Одним із критеріїв класифікації суб'єктів права соціального забезпечення може бути функція, яку вони виконують у сфері соціального забезпечення. Так, одні суб'єкти отримують різні види соціального забезпечення, інші — виконують функції з надання такого забезпечення, ще інші — підтверджують факти, які мають правове значення для надання соціального забезпечення.

З огляду на такі підстави суб'єктів права соціального забезпечення можна поділити на суб'єктів, які одержують соціальне забезпечення, і суб'єктів, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення. До другої групи належать суб'єкти, які надають соціальне забезпечення, і суб'єкти, які сприяють в одержанні соціального забезпечення.

Правова функція першої групи суб'єктів полягає в отриманні різних видів соціального забезпечення.

Класифікацію суб'єктів, які отримують соціальне забезпечення, можна здійснити за різними критеріями.

З огляду на організаційно-правові форми соціального забезпечення їх поділяють на осіб, які беруть участь у системі соціального страхування (застраховані), і тих, які не беруть участі у ній (незастраховані). До застрахованих належать особи, які підлягають обов'язковому соціальному страхуванню, а також особи, які беруть участь у системі соціального страхування добровільно.

Беручи до уваги особливості правового статусу суб'єктів, які отримують соціальне забезпечення, їх поділяють на осіб, які набувають право на соціальне забезпечення у зв'язку із наявністю соціального ризику, — загальні суб'єкти права соціального забезпечення, та осіб, право на соціальне забезпечення яких пов'язане з наявністю спеціального правового статусу, — спеціальні суб'єкти права соціального забезпечення.

До другої групи суб'єктів права соціального забезпечення, як уже зазначалось, належать суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення. У сфері соціального захисту ці суб'єкти виконують функції з надання соціального забезпечення або підтвердження юридичних фактів, які є підставою для його надання.

Отже, відмінність між суб'єктами права соціального забезпечення полягає в тому, що вони виконують у сфері соціального забезпечення різні правові функції.

Правова функція однієї групи суб'єктів полягає в одержанні соціального забезпечення, інші суб'єкти у цій сфері виконують функції з надання соціального забезпечення або сприяють в одержанні такого забезпечення.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Держава як гарантуючий суб'єкт права соціального забезпечення

Формуванню визначального становища державних інституцій у сфері соціального забезпечення передував тривалий історичний розвиток, що загалом логічно: на різних етапах цивілізації держава по різному сприймала свою роль у соціальній підтримці, соціальному забезпеченню власного населення. Період середніх віків та нового часу характеризується зародженням та становленням системи соціального забезпечення; розвивається, видозмінюється роль держави в цьому процесі. Отже, вивчення історичного генезису та формування системи соціального забезпечення, специфіки функцій влади в цьому процесі в тому числі, дасть змогу глибше зрозуміти природу держави як гарантуючого суб'єкта права соціального забезпечення.

Зародження української державності традиційно пов'язують із часами Київської Русі, коли під владою київського князя були об'єднані чисельні слов'янські племена. Соціальна підтримка нужденних як одна із християнських цінностей хоча й мала місце, проте мала несистемний характер, залежала від особистої волі, власної ініціативи князя.

Як зазначають дослідники, найпоширенішими були три форми княжої благодійності:

- 1) роздавання милостині;
- 2) харчування при княжому дворі;
- 3) розвезення продуктів для злидарів [21, с. 581].

Подібна благодійність більшою мірою базувалася на неформалізованих звичаях, була правом, а не обов'язком правителя. Серед нормативних актів

того часу варто виділити статут (закон) князя Володимира Великого від 996 року, яким було доручено церковним структурам та духовенству здійснювати опікування і нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для самотніх осіб; встановлено для благодійних закладів «десятину»; запроваджено народні свята, на яких годували нужденних та подавали їм милостиню [22, с. 60].

Іншим прикладом правового акта, що містив статті соціального спрямування, є пам'ятка юридичної думки України-Русі «Руська Правда», низка статей якої була присвячена питанню соціального захисту прав дітей та вдів. Досліджуючи механізм соціальної допомоги на українських землях у польсько-литовську добу, Л. О. Рощина у своїх працях згадує чотири форми допомоги: церковно-монастирську, світську (приватну), общинну та державно-муніципальну [23, с. 118].

Держава як регулятор суспільних відносин встановлювала певні пільги своїм громадянам, які можна назвати елементами соціальної підтримки. Так, «Устави на волоки» (закон Великого князівства литовського від 1557 року) передбачав тимчасове звільнення від оподаткування за певних несприятливих обставин – хвороби годувальника, пожежі, відсутності продуктів харчування тощо [24].

Іншим прикладом може бути стаття 57 Литовського статуту 1588 року, положення якої передбачали можливість призначення бідній (убогій) людині безкоштовного адвоката [25, с. 209].

Також законодавство передбачало надання певної допомоги особам із фізичними недоліками (глухота, німота, сліпота, відсутність кінцівок і т. д.). Звичайно, подібні речі навряд чи можна назвати соціальним забезпеченням у сучасному вигляді, проте вони все ж таки передбачали певні юридичні механізми полегшення, вирішення несприятливих життєвих ситуацій людей. Варто зазначити, що епоха середніх віків загалом характеризується мінімальним обсягом функцій держави в соціальній та матеріальній підтримці населення. Присутні лише поодинокі випадки прийняття нормативних актів, якими надаються певні соціальні блага на регулярній

основі. Так, згідно зі статтею 193 Судебнику царя Федора Івановича 1589 року смерть чоловіка (втрата годувальника) бездітної вдови була підставою повернення їй приданого та щорічної виплати так званого «політного» – грошових коштів у розмірі 2 гривні на рік [26].

За своєю правовою природою така виплата хоч і має схожість зі своєрідною компенсацією за роки заміжжя, проте, на нашу думку, за змістом, регулярністю здійснення за юридичною суттю є пенсією у зв'язку зі втратою годувальника. Подальший розвиток феодалних відносин у Московському царстві в 17 столітті характеризувався тенденцією закріплення феодалної власності, захисту прав службовців та військових у тому числі і за допомогою соціальних норм. Грамотою від 31 березня 1649 р. московський цар Олексій Михайлович заборонив місцевій владі виселяти стрілецьких, пушкарських і козацьких дружин із будинків їхніх чоловіків, які загинули на війні або потрапили в полон [27, с. 12].

Соборне уложення 1649 року передбачало запровадження інституту «прожитку», що, по суті, було додатковою юридичною можливістю користуватися доходами від помість та земель визначеному колу осіб. Зокрема, таку можливість мали вдови та дочки загиблих дворян. Іншою підставою отримання прожитку була відставка від служби дворянина (боярина, думного дяка, стряпчого та ряду інших службовців) по старості чи внаслідок поранення [28].

Вищезгадані елементи системи соціального забезпечення мало надзвичайно обмежене коло осіб, на яких поширювалися відповідні гарантії. Нормативне закріплення отримали опосередковано, в контексті вирішення більш значних за обсягом регулювання питань спадкоємства та виникнення (зміни, припинення) права власності. Своєю соціальною функцією на кінець 17 століття московська держава вбачала в закріпленні панівного положення окремих верств населення, які в тому числі могли претендувати на додаткові соціальні блага. Демонструючи класовий підхід у соціальних відносинах, держава залишала поза своїм регулюванням (відповідно, поза підтримкою з

державної чи місцевої казни) соціальну підтримку найбільш чисельного прошарку населення – селян та наймитів.

Таким чином, у разі фізичної непрацездатності вони повністю залежали від милостині чи благодійництва свого господаря чи церкви. Перехід більшої частини українських земель під контроль Російської імперії зумовлює зменшення ролі релігійних інституцій в соціальній підтримці нужденних; активізацію діяльності держави в цій площині, в тому числі втручання в діяльність церкви, використання її доходів, матеріальної бази в інтересах централізованої державної соціальної політики. Так, Петро I своїм указом від 08 червня 1701 року зобов'язав приймати (направляти) в монастирські богадільні жебраків, хворих та престарілих, які не можуть самотійно ходити та збирати милостиню, а на десять хворих виділяти одного здорового, який їх доглядатиме. Крім того, хворих слід лікувати, і з цією метою, для оплати праці лікарів та купівлі ліків виділяти кошти з Патріаршої домової скарбниці [29, с. 109-110].

Іншим прикладом є прийнятий згодом указ, яким наказано не проводити нових підстригань у монахи, а на місця, які будуть звільнятися, брати на утримання скалічених солдат. Звичайно активізація діяльності держави в соціальній сфері є важливим та логічним кроком її цивілізаційного розвитку; водночас у контексті захоплених російською владою українських земель не останню роль в активізації соціальної політики московської держави зіграло бажання влади зруйнувати існуючу на теренах України систему соціальної опіки, зменшити вплив церкви в цій сфері в тому числі шляхом позбавлення її земель та доходів. Початок 18 століття характеризувався розширенням підстав та можливостей окремих соціальних груп отримувати від держави допомогу на регулярній основі. У прийнятому в 1720 році Морському статуті містяться перші спроби формування засад пенсійного забезпечення по старості та скалічених моряків, а також вдів, дітей – у разі смерті військовослужбовця [30].

З часом зазначені пенсійні гарантії були поширені і на військових інших родів військ, окремих категорій вільнонайманих працівників оборонних підприємств, була додатково додана можливість також отримувати пенсію за вислугу років. Розвиваючи, доповнюючи соціальні гарантії для осіб, зайнятих у сфері військової чи державної служби, діаметрально інший підхід влада здійснювала по відношенню до нужденних, пропагуючи державну зневагу до найбільш вразливих верств населення. Першопричиною бідності, жебрацтва в першій половині 18 століття держава визначила небажання працювати, тому власну функцію у подоланні, зменшенні цього соціального зла держава вбачала в потребі диференціації жебраків на працездатних та непрацездатних: перша категорія відправлялася на примусову працю, друга – на довічне утримання до соціальних закладів. Про жодну можливість отримання від держави якоїсь матеріальної підтримки не йшлося; навіть більше – влада ввела штрафи для тих, хто подавав милостиню, а також для поміщиків, вотчинників, у віданні яких перебували здорові жебраки. Стосовно останніх покарання були ще більш суворішими – биття батогами, таврування, каторжні роботи і т. д.

Активна боротьба влади з жебрацтвом, прагнення запобігати цьому явищу зумовила необхідність функціонування як контролюючих органів у цій сфері, так і побудови, ефективного управління системою соціальних закладів. З'являються спеціальні органи контролю в цій справі, наприклад Монастирський приказ (згідно з указом царя від 1712 року) був уповноважений висилати волюг до місць їх приписки. Досить широкі повноваження делеговано поліції як одному із суб'єктів соціальної політики, що опікується жебраками, бідняками, хворими, каліками та іншими малозабезпеченими особами (глава 10 Регламенту або статуту головного магістрату [31]).

У якості соціальних та лікувальних інститутів функціонували гамівні та прядильні будинки, шпиталі, сирітські заклади, що повинні бути побудовані в кожній губернії за рахунок місцевих коштів. Постійний брак фінансування,

зловживання посадовців на місцях, неефективне управління зумовили низьку якість соціальної підтримки, що надавалася нужденним. виправленню цієї ситуації мав сприяти указ Катерини II від 07 листопада 1775 р. «Учреждение для управления губерний», який передбачав створення спеціальних органів – установ громадської опіки. Ці установи очолювалися цивільним губернатором, опікувалися питанням функціонування досить широкої мережі соціальних закладів – лікувальних закладів, робітничих сирітських будинків, шкіл, виправних установ, богадільнь тощо. Такий широкий спектр повноважень, наданих одному органу, свідчив про нерозуміння владою своєї соціальної функції в суспільстві, залишковий принцип функціонування соціальної сфери. Позитивні зрушення відбулися після передачі установ громадської опіки під юрисдикцію Міністерства поліції (згодом – Міністерства внутрішніх справ), що сприяло покращенню фінансування та, відповідно, якості соціальних послуг. Окрім регулювання ситуації з малозабезпеченими верствами населення, розвивається і пенсійне законодавство. Зокрема, йдеться про затвердження імператором Миколою I 6 грудня 1827р. «Статуту про пенсії та одноразові допомоги» – по суті, першого систематизованого акта в цій сфері [32].

Цим статутом передбачено три принципові умови пенсійного забезпечення. По-перше, виплата пенсій та допомог повинна здійснюватися з Державного казначейства, якому для цих цілей перераховувалися всі пенсійні накопичення; по-друге, розмір пенсії повинен визначатися не по окладу зарплати, а по окладу пенсій цивільних службовців, встановленому відповідно до їх посад; по-третє, вдовам та сиротам цивільних службовців повинно бути гарантовано пенсійне забезпечення [33].

Водночас цей правовий акт є спеціальним законодавством, яке встановлює пенсійні гарантії знову ж таки обмеженому колу осіб. Натомість абсолютна більшість населення країни залишається поза межею даного соціального блага, що свідчить про суб'єктивізм та обмеженість соціального забезпечення в зазначений історичний відтинок часу. Проведений нами

ретроспективний аналіз історичного розвитку системи соціального забезпечення та ролі, функцій держави в цьому процесі засвідчив, що цьому процесу властивий цивілізаційний поступ, поступова зміна соціальної політики держави разом зі зростанням цінності життя людини, її прав та свобод, у тому числі права на соціальне забезпечення.

На історичному відтинку часу з найдавніших часів до першої половини 19 століття можна виділити два етапи цього процесу:

1) дистанціювання участі держави від регулювання соціально-забезпечувальних відносин (давні часи – I половина 16 ст.). Цей етап характеризується невизнанням державою потреби системної підтримки окремих верств населення. Соціальна підтримка нужденних носила періодичний характер, залежала від особистої волі, власної ініціативи князя; базувалася на неформалізованих звичаях;

2) зародження та становлення соціальної функції держави (II половина 16 – I половина 19 ст.) [34, с. 129-130].

На даному етапі держава як регулятор суспільних відносин встановлювала певні пільги своїм громадянам, які можна назвати елементами соціальної підтримки. З часом система цих пільг розвивається, окремі з них набули постійного характеру (майнова підтримка військових, службовців на випадок старості, інвалідності, поганого стану здоров'я, допомога їхнім сім'ям у разі смерті годувальника), проте це отримувало обмежене коло осіб, на яких поширювалися відповідні гарантії (не включали селян та наймитів). У подальші історичні періоди роль держави в системі соціального забезпечення постійно видозмінювалася, удосконалювалася. Водночас вплив окремих негативних тенденцій, започаткованих у цей період (мінливість законодавства, постійний дефіцит бюджету видатків на соціальні цілі, недосконалість державного управління сферою соціального забезпечення, соціальна несправедливість та нерівність, популізм та неринкові методи регулювання соціальної політики) відчувається і в наш час.

Державну соціальну політику можна визначити як певну орієнтацію держави та систему заходів з оптимізації соціального розвитку суспільства, відносин між соціальними та іншими групами, створення умов для задоволення життєвих потреб їхніх представників. До того ж, соціальна політика є одним з найважливіших напрямів державного регулювання економіки і частиною внутрішньої політики держави, спрямованої на забезпечення добробуту і всебічного розвитку громадян і суспільства загалом.

До суб'єктів соціальної політики в першу чергу належить держава, яка залишається основним і найважливішим джерелом її формування та розвитку. Саме держава та її установи й відомства гарантують можливість взаємодії соціальних груп та інших елементів соціальної структури як суспільно впорядкованого і суспільно захищеного процесу, тобто соціальної політики в масштабах країни.

Отже, держава є як гарантом здійснення соціальної політики, так і її головним суб'єктом [35].

Соціальна політика держави включає:

- регулювання соціальних відносин у суспільстві, регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері (в тому числі між роботодавцями і найманою робочою силою);
- вирішення проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;
- розподіл і перерозподіл доходів населення;
- формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці й надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;
- створення системи соціального захисту населення;
- забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства і т. ін.)

Методи впливу держави на розвиток соціальної сфери:

- правове забезпечення соціального захисту населення, прийняття відповідних законодавчих та нормативних актів;
- прямі державні витрати із бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери (розвиток освіти, науки, медичне обслуговування, охорона навколишнього середовища тощо);
- соціальні трансферти у вигляді різного роду соціальних субсидій;
- встановлення соціальних і екологічних нормативів і стандартів; контроль за їх дотриманням;
- державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем (боротьба з бідністю, освітні, медичні, екологічні та інші);
- державний вплив на ціни та ціноутворення;
- обов'язкове соціальне страхування в різних формах;
- пенсійне забезпечення та ін.

Державні соціальні стандарти – встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Державні соціальні гарантії – встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Державу, що забезпечує своїм громадянам і особам, що знаходяться на її території на законних підставах, гідний рівень життя і вільний розвиток, називають соціальною.

Така держава створює систему соціального захисту, що охоплює систему соціального страхування, соціальні гарантії, соціальну допомогу, систему фінансування пенсій, компенсацій, медичних і інших соціальних послуг.

Головним атрибутом соціальної держави є реальна відсутність бідних, а не декларативне проголошення допомоги соціально вразливим верствам. При цьому добробут забезпечується не тільки і не стільки перерозподілом власності одних на користь інших, а головним чином стимулюванням і забезпеченням активної та ініціативної діяльності всіх громадян.

Світова практика свідчить, що на сьогодні дієвими є два способи забезпечити соціальну захищеність громадян: по-перше, держава сама здійснює перерозподіл національного багатства шляхом фінансування соціальних програм; по-друге, держава надає громадянам можливість забезпечити себе пенсією, коштами на випадок хвороби тощо, а також надає право вибору тієї чи іншої соціальної послуги на ринку [36, с. 256].

Український дослідник А. Крупник пропонує свою класифікацію визначень соціальної політики держави, а саме:

— перша, найбільш різноманітна група походить із ототожнення соціального та суспільного, тобто соціальна політика розглядається як "суспільні дії з рішення проблем, які стосуються всього суспільства". Мета соціальної політики — сприяти досягненню цілей суспільства;

— друга група враховує, в першу чергу, соціально-трудові відносини та орієнтована на їхню стабілізацію, регламентування відносин праці та капіталу, виключаючи екстремістські або радикальні варіанти розв'язання протиріч;

— третя група концепцій розглядає соціальну політику як вид суспільної діяльності, яка орієнтована на потенційно соціально небезпечні верстви населення — непрацевдатних, маргіналів, декласованих елементів, щоб через систему державної допомоги та суспільної благодійності забезпечити цим верствам мінімально прийнятний рівень задоволення їхніх

потреб, добробуту і таким чином захистити заможні верстви від «можливої неконтрольованої люті»;

— четверта група концепцій розглядає соціальну політику як інструмент, який пом'якшує негативні наслідки індивідуальної та соціальної нерівності через систему перерозподільчих заходів. Як правило, дії в рамках такого підходу мають на меті втримати диференціацію доходів різних верств населення в безпечних межах, а засобом виступає податкова політика;

— п'ята група виходить із принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як базових цінностей сучасного громадянського суспільства та соціальної держави [37, с. 100—101].

На нашу думку, вищою ланкою соціальної політики має бути соціальна держава. Серед її головних пріоритетів — соціальний захист громадян, нейтралізація соціально-економічних конфліктів, дотримання соціальних стандартів і принципів гідного життя для всіх громадян за допомогою розподілу та перерозподілу ВВП. Передумовами становлення соціальної держави виступають такі: відкритий характер державної влади; гарантована рівність громадян перед законом і право на участь у державному й громадському житті; ринкова економіка; громадянський світ і солідарність.

У свою чергу умовами розвитку соціальної держави та її характерними ознаками є такі: демократична організація державної влади; високий економічний потенціал, що дозволяє здійснювати заходи з перерозподілу доходів без пригнічення інтересів власників прибутків; соціально орієнтована структура економіки, що виявляється в розробці дієвих соціальних програм і пріоритетності їхньої реалізації; існування розвиненого громадянського суспільства; дотримання моральних норм громадянами і, насамперед, посадовими особами [38, с. 100—102].

Такому типу держави притаманні спеціальні функції, оскільки тільки соціальна держава є "державою для людини" і реально забезпечує матеріальними ресурсами право громадянина на життя.

Відповідно, соціальна держава реалізує такі функції:

1) захисна функція полягає у створенні механізму гарантування соціально-економічної безпеки людини через усунення й попередження ризиків та їх наслідків, у забезпеченні системи захисту від наявних та можливих порушень прав і свобод особистості, а також — у реалізації державних соціальних гарантій, стандартів і нормативів;

2) стимулююча функція полягає у створенні системи заохочень до соціально-економічної активності, ініціативи та ефективного використання підприємницького потенціалу. Важливим стимулом виступає дотримання високих стандартів життя і умов для людського розвитку;

3) інтегративна функція — це забезпечення суспільної злагоди, запобігання маргіналізації та поляризації суспільства, його фрагментації на соціально ізольовані верстви та групи;

4) інвестиційна функція полягає в розвитку соціальної інфраструктури, забезпеченні доступності охорони здоров'я, освіти, духовно-культурних здобутків. Саме ці напрями соціальної політики є необхідними інвестиціями в майбутній добробут держави;

5) функція соціального контролю полягає в наявності механізму, за допомогою якого суспільство і його елементи забезпечують дотримання певних правил (звичаїв, правових і моральних норм, законів, адміністративних рішень), порушення яких завдає шкоди функціонуванню всієї соціальної системи. Соціальний контроль виступає як органічний елемент системи управління соціальним процесом, як механізм зворотного зв'язку між громадянами та державою [39, с. 287].

Соціальна політика є ключовим чинником у діяльності соціальної держави, адже "джерела соціальної держави сягають у соціальну політику" [40, с. 48].

У вузькому розумінні соціальна політика — це цілеспрямована діяльність суб'єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини.

Іншими словами — це діяльність суб'єктів соціально-політичного життя, спрямована на формування соціальної безпеки людини й суспільства.

У широкому розумінні соціальна політика — це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалися у суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин.

Водночас вузьке і широке розуміння соціальної політики умовне. Існує цілісна соціальна політика, що охоплює і вузький, і широкий її зміст.

Соціальний захист, соціальна безпека з одного боку, і соціальний розвиток, соціальні відносини — з іншого органічно поєднані: без розвинених соціальних відносин не може бути стабільної соціальної безпеки людини, суспільства, а соціальна безпека значною мірою зумовлює розвиненість, зрілість процесів соціального, суспільного розвитку [41, с. 3].

Об'єктом соціальної політики є суспільні, зокрема, соціальні відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею власних соціальних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей.

Мета соціальної політики полягає у створенні умов для формування, розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття, самореалізації творчого соціального потенціалу людини, особистості, її сутнісних сил, а також для задоволення людиною її соціальних потреб та інтересів, освоєння соціальних цінностей, підтримання у суспільстві соціальної злагоди, стабільності та соціальної цілісності. Соціальна політика за умових трансформації суспільних відносин формування соціальної держави й громадського суспільства має на меті звужити, а в перспективі звести нанівець роль у соціальному житті чинників, що втрачають соціальне значення або гальмують процес суспільної соціодинаміки, і створити умови для посилення ролі чинників, детермінант,

що сприяють соціальному поступу, посилюють соціальну безпеку людини [42, с. 9].

У цьому зв'язку завданнями соціальної політики є:

- 1) створення умов для реалізації соціального потенціалу людини;
- 2) сприяння розвитку соціальних, соціально-ринкових відносин;
- 3) перетворення соціальних чинників на одну із домінант економічного зростання;
- 4) розвиток соціально-трудова відносин;
- 5) реформування системи соціального захисту, соціального страхування, пенсійного забезпечення;
- 6) реформування ринку праці та зайнятості населення.

Важливими умовами ефективної реалізації соціальної політики є:

- утвердження динамічності механізму регулятивної діяльності, спрямованої на збагачення соціального потенціалу суспільства;
- пошук її ефективних способів та форм, усунення невиправданих і малоефективних, насамперед консервативних методів регулювання, що гальмують процес утвердження цінностей соціального буття;
- відмова від форм та методів управління, що породжують соціальне відчуження людини.

У сучасних умовах несприятливі тенденції й труднощі в соціальній сфері виникають через застосування форм і методів директивного управління, спробу наповнити нові форми соціальної політики старим змістом, абсолютизацію її малоефективних засобів, недооцінку гнучких та ефективних форм соціального регулювання, самореалізацію особистістю власного соціального потенціалу, недостатній розвиток активних складових соціальної політики, переважання в ній пасивних форм [43, с. 9].

До суб'єктів соціальної політики належать людина, держава, суспільство, соціальні спільноти та інститути, політичні партії, громадські організації, асоціації громадян, колективи, фонди тощо.

Перелічені суб'єкти мають різний суспільний характер, здійснюють соціальну діяльність у багатьох галузях суспільного виробництва, мають різні можливості, масштаби, глибину, масштаби, способи та засоби впливу на розвиток соціального буття. Ефективний процес реалізації соціальної політики відбувається на основі науково-обґрунтованих принципів, що визначають найсуттєвіші та найважливіші моменти здійснення такої політики [44, с. 22—39].

Державне регулювання соціальних процесів — вплив органів державної влади за допомогою різноманітних засобів (форм, методів та інструментів) на розвиток соціальних відносин, умови життя та праці населення країни.

Соціальна політика держави включає:

- 1) регулювання соціальних відносин у суспільстві, регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері (в тому числі між роботодавцями і найманою робочою силою);
- 2) вирішення проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;
- 3) розподіл і перерозподіл доходів населення;
- 4) формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці й надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;
- 5) створення системи соціального захисту населення;
- 6) забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства і т. ін.);
- 7) захист навколишнього середовища тощо.

Системотворчий характер соціальної політики обумовлюється тим, що соціальна політика виступає елементом: життєздатності суспільства; стабілізації та розвитку суспільства; консолідації суспільства [45, с. 170].

Особливістю соціальної політики є необхідність доведення її кінцевих результатів до кожного громадянина.

У зв'язку з цим місцевий рівень виявляється основною ланкою здійснення заходів соціальної політики. У соціальній державі безпосереднім суб'єктом вирішення вказаних завдань є місцеве самоврядування.

Економічна політика — базовий механізм функціонування соціальної держави. Принцип загального добробуту як основоположний для соціальної держави обумовлює в якості необхідної умови її існування високий рівень економічного розвитку, що дозволяє забезпечувати прожитковий мінімум для кожного громадянина.

Тому ключовим моментом побудови соціальної держави є створення її відповідної економічної бази. Згідно зі світовим досвідом, найефективнішою економічною моделлю, що дозволяє найбільш повно реалізувати принципи соціальної держави, є соціально орієнтована ринкова економіка.

При цьому ринкові механізми забезпечують економічну ефективність, а державна участь — соціальне спрямування за допомогою податково-фіскальних механізмів, заходів грошово-кредитної та бюджетної політики. Економічна політика соціальної держави передбачає: поглиблення ринкової трансформації економіки; створення необхідних для цього нормативно-законодавчої бази та інфраструктури; сприяння розвитку та співіснуванню державного та приватного секторів економіки, які мають рівні права (без особливих пільг і виключних привілеїв); стимулювання розвитку соціально-благодійної діяльності. В економічній політиці соціальної держави потрібно сполучення і заходів державного регулювання, і конкуренції, і розвитку особистої ініціативи громадян щодо забезпечення власного добробуту [46, с. 23-25].

Сучасну соціальну політику пропонується розглядати як системну єдність двох взаємозалежних і взаємодоповнюючих напрямів дій, а саме: соціального розвитку і соціального захисту. Теоретичну посилку концепції захисної функції соціальної політики доцільно будувати на засадах досягнення соціально прийняттого життєвого рівня та врегулювання його гарантій відповідно до соціальних стандартів і нормативів.

2.2. Особа, яка перебуває у складній життєвій ситуації як первинний суб'єкт права соціального забезпечення

У законодавстві України визначення соціальної послуги обмежене рамками складних життєвих обставин. У сучасній науковій літературі складні життєві обставини є складовою частиною соціальної ексклюзії, цей термін уперше став вживатися у Франції для позначення соціально незахищених категорій населення [47, с. 26].

Відповідно соціальні послуги, покликані допомогти громадянину подолати ці обставини, потенційно можуть мати більш широкий спектр діяльності. На сьогодні сформувалися два підходи до розуміння сутності соціальної ексклюзії:

- французький, орієнтований на соціальну інтеграцію громадян у суспільне життя, - передбачає визнання переважних прав спільнот на захист їх цілісності і вимагає поваги прав будь-яких меншин; ексклюзія розглядається як наслідок примусового соціального порядку, який служить інтересам інклюзованих;

- англосаксонський - передбачає індивідуальну свободу і рівні права для всіх громадян, трактує соціальну інтеграцію як результат вільного вибору відносин як між індивідами, так і між індивідами і державою; соціальна ексклюзія розглядається як наслідок соціальної диференціації і економічного поділу праці і громадських сфер [48, с. 58 - 59].

Соціальне обслуговування і захист покликані забезпечити не тільки соціальну адаптацію громадян і їх інтеграцію в життя суспільства, для яких самостійно існувати важко з різних причин, а й добробут і всебічний розвиток сім'ї в цілому.

Доречною, на нашу думку, є позицію Ф. М. Бородкіна, яка полягає в протиставленні логічної сутності соціальної послуги, прийнятої за основу соціального обслуговування в європейських концепціях соціальної ексклюзії, українським уявленням про цей феномен [49, с. 23-27].

Відмінності полягають у такому: по-перше, український підхід орієнтований на допомогу і порятунк, а не на прагнення чітко визначити соціальні права громадянина і встановити механізм їх виконання та захисту; по-друге, українські громадяни орієнтуються переважно на патерналістську ідеологію, чекаючи на допомогу від влади, тоді як адміністративна система не має коштів для такої допомоги.

У Законі України «Про соціальні послуги» складні життєві обставини визначені як обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно [50].

Таке визначення свідчить про звужене розуміння соціальної ексклюзії в українському законодавстві, а відповідно і про розуміння сутності і призначення соціальних послуг.

Реформування системи соціальних послуг зумовлене потребою у створенні «ринку соціальних послуг» - забезпечення якості та ефективності соціальних послуг за оптимальну вартість.

У ст. 12 Закону України «Про соціальні послуги» передбачено право отримувача послуг обирати «установу та заклад, а також форму соціального обслуговування». У «Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» також зазначені завдання щодо «створення для суб'єктів, що надають соціальні послуги, рівних умов на ринку таких послуг» та необхідність «модернізувати наявну інфраструктуру соціальних послуг і створити конкурентний ринок зазначених послуг шляхом впровадження механізму стимулювання суб'єктів, що їх надають, до постійного підвищення рівня якості таких послуг» [51].

Під час формування ідеології концепції правового регулювання ринку соціальних послуг слід урахувати чинники, які задають і визначають ефективність правового регулювання. Правове регулювання має стимулювати громадян до максимального використання їх особистісних ресурсів і сприяти створенню в суспільстві атмосфери взаємодопомоги. За

всієї стійкості тих цінностей, на яких ґрунтується ідея соціального забезпечення, необхідно враховувати і цінності людської активності, самореалізації, солідарності та гідності, які сьогодні висувуються на перший план, поступово стають базовими.

У цій ситуації на зміну поняттям «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» вводиться поняття «соціальний супровід» як найбільш точне визначення, що підкреслює роль держави в сучасних умовах, за аналогією з терміном «психологічний супровід», який вживають психологи. Ідеологія психологічного супроводу полягає в тому, щоб не захищати людину від труднощів, не вирішувати проблему замість неї, а створювати умови, використовуючи внутрішній потенціал особистості, для усвідомленого вибору нею свого життєвого шляху. Однак можливі моменти, коли психолог повинен стрімко втрутитися, щоб допомогти клієнту у важкій життєвій ситуації [52, с. 153-154].

З огляду на те що держава на конституційному рівні гарантує реалізацію соціальних прав громадян, але не завжди має можливість забезпечити їх матеріально, найбільш оптимальним має стати соціальний супровід їх у випадках перебування у складних життєвих обставинах. Необхідно дати можливість громадянам мобілізувати внутрішні сили для самостійного виходу зі складних життєвих обставин, і тільки в крайньому випадку слід втрутитися, щоб здійснити дієву підтримку. Вважаємо, що діяльність сучасної соціальної держави в цьому напрямі має багато спільного з ідеєю психологічного супроводу, і у зв'язку з цим концепцію ринку соціальних послуг доцільно будувати на цій ідеологічній основі.

Ідеться про якісну зміну підходу до механізму правового регулювання цих правових відносин, у результаті яких громадянин стане не об'єктом, а суб'єктом соціальної політики. Звісно ж, це не просто трансформація об'єкта в суб'єкт, а поява суб'єкта з платоспроможним попитом на якісні соціальні послуги. Безсумнівно, що заданій соціальній меті повинні відповідати й оптимальні правові засоби. За цього підходу правова регламентація процесу

соціального супроводу повинна супроводжуватися двома режимами: диспозитивним, що передбачає вибір самостійного вирішення виниклих проблем, і імперативним - у разі неможливості самостійно впоратися зі складними життєвими обставинами.

Водночас передбачається, що повнолітній і здоровий громадянин навряд чи може розраховувати на соціальну допомогу з боку держави. Це більше схоже на утриманство. Відповідно до ідеології соціального супроводу держава перестає роздавати всім порівну певні блага і переходить до практики надання соціальної допомоги тільки в разі неможливості впоратися з різними соціальними проблемами, що виникають, інакше кажучи, якщо громадянин потрапляє у складні життєві обставини. Таким чином, державний соціальний супровід, на наш погляд, має надаватися тільки особам, які перебувають у складних життєвих обставинах.

У разі неможливості впоратися самостійно зі складними життєвими обставинами особа має право розраховувати на підтримку з боку держави. Цю групу не менш важливих відносин із надання соціального забезпечення у вигляді пенсій, компенсаційних виплат, пільг і матеріальної допомоги ми пропонуємо позначити терміном «соціальна підтримка» [53].

Правове регулювання цих відносин вимагає імперативного режиму, оскільки підтримка повинна надаватися особі, яка перебуває в безвихідній ситуації, невідкладно на засадах централізації.

Насамперед цікавить група відносин, що дозволяють громадянам мобілізувати внутрішні сили для самостійного виходу зі складних життєвих обставин, зробити свідомий вибір вирішення виниклих проблем. Роль держави в цьому випадку полягає не в наданні підтримки під час супроводу особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах, а тільки в сприянні. Держава відводить собі роль законодавця і посередника, що диктується необхідністю скорочення прямих бюджетних витрат.

У зв'язку з цим правове регулювання цих відносин ми пропонуємо об'єднати єдиним родовим поняттям «соціальне сприяння», яке поряд із

соціальною підтримкою є складовою частиною соціального супроводу. З огляду на специфіку відносин за участю осіб, які опинились у складних життєвих обставинах, ми вважаємо, що ефективність правового регулювання в цій галузі значною мірою буде залежати від використання перш за все такого інституту, як угода (контракт), потужний регулятивний потенціал якого не був належною мірою затребуваний у період панування адміністративно-командної системи.

Особливо слід звернути увагу на те, що в соціальному супроводі крім державних установ як альтернатива повинні брати участь і інші організації, які виграли конкурс із розміщення соціального замовлення на надання послуг для державних потреб, що створює здорове конкурентне середовище на ринку соціальних послуг, підвищує їх якість, безпеку та ефективність. За такого підходу модель соціального сприяння здатна стати правовою основою формування повноцінного ринку соціальних послуг, з яким сьогодні пов'язується вирішення багатьох соціальних проблем.

Аналіз чинної нормативно-правової бази дозволяє дійти висновку, що договірному правовому регулюванню в межах правовідносин, віднесених до соціального сприяння, піддаються відносини у сфері опіки, піклування, патронажу, патронату, платного надання соціально-побутових, соціально-медичних, соціально-психологічних послуг та інших, які легально не входять до переліку соціальних послуг (наприклад, клінічних), але мають специфічні особливості й викликають особливий інтерес у межах цього дослідження.

Таким чином, соціальне сприяння слід розуміти як діяльність держави, територіальних утворень, юридичних і фізичних осіб із надання соціальних послуг, пов'язану з реалізацією ідеї максимального використання внутрішнього ресурсу особистості, яка перебуває у складних життєвих обставинах. При цьому соціальну послугу ми розуміємо як діяльність господарюючих суб'єктів різних форм власності, що вимагає договірного режиму надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-

педагогічних та інших послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, для підтримки життєзабезпечення і підвищення рівня життя. Соціальну підтримку пропонуємо розуміти як діяльність державних органів, фізичних та юридичних осіб, пов'язану з наданням допомоги у вигляді соціальних пенсій, допомог, субсидій, життєво необхідних товарів, а також матеріальної допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не в змозі впоратися з ними самотійно. Соціальна підтримка поряд із соціальним сприянням є базовим елементом правової моделі соціального супроводу.

Поєднання різних режимів правового регулювання має основну мету - забезпечення ефективності правового регулювання відповідного блоку суспільних відносин і задоволення сукупності взаємопов'язаних публічно-приватних інтересів у розглядуваній сфері. У зв'язку з цим підвищення ефективності законодавства, яке регламентує соціальний захист осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, є проблемою, вирішення якої потребує системного, комплексного, міжгалузевого підходу, оскільки відносини з участю цієї категорії осіб регулюються нормами різних галузей права - цивільного, сімейного, адміністративного і права соціального забезпечення.

Найбільш поширеним приватно-правовим засобом і основою соціального сприяння у вирішенні проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, є договір надання соціальних послуг і різні його модифікації. На наш погляд, модель ринку соціальних послуг містить три елементи: регламент надання соціальних послуг відповідно до правової моделі соціального сприяння, які ми розуміємо як діяльність держави, територіальних утворень, юридичних і фізичних осіб з надання соціальних послуг, пов'язану з реалізацією ідеї максимального використання внутрішнього ресурсу особистості, яка перебуває у складних життєвих обставинах; об'єкти - соціальні послуги; суб'єкти надання соціальних послуг.

Специфіка перехідного періоду вносить елементи деформації як у механізми ринкового надання послуг, так і в процеси становлення нової системи соціального захисту. Таким чином, у процесі перетворень стояло завдання зберегти позитивну тенденцію до зростання сфери послуг у нових умовах функціонування. Водночас на початку реформ життєво важливі галузі та соціальні процеси, які не можуть ефективно функціонувати без допомоги держави, були позбавлені цієї підтримки. Одночасно держава позбулася більшої частини соціальних витрат.

Якщо внаслідок трансформації суспільства спостерігається прогрес, а не деградація, то повинен збільшуватися обсяг соціальних послуг, що надаються як на платній основі, так і як гарантія забезпечення певної якості життя.

У ринковій економіці, яка нормально функціонує, держава має знижувати ризик або попереджати його за допомогою таких основних функцій [54, с. 51-54]:

- захисної, спрямованої на найбільш нужденні верстви населення;
- активної, яка охоплює працездатне населення;
- конструктивної, що сприяє розвитку людської особистості, підтримці здоров'я і підвищенню культурного рівня всього населення.

Для виконання цих функцій необхідно вирішити цілий спектр завдань, серед яких можна виділити такі:

- розробка моделі функціонування сфери соціального сервісу і її впровадження;
- розвиток виробництва соціальних послуг на основі передових методів організації малого підприємництва з урахуванням оптимального поєднання великого, середнього і дрібного виробництва;
- залучення приватного, у тому числі іноземного, капіталу у сферу соціального сервісу;
- створення умов для фінансування сфери соціального сервісу за рахунок внутрішніх можливостей підприємств і організацій;

- формування конкурентного середовища у сфері соціального сервісу і як наслідок - підвищення мотивації малого підприємництва і якості управління підприємствами, що надають соціальні послуги;
- створення нових робочих місць у сфері соціальних послуг з гідною оплатою праці;
- розвиток системи державних замовлень і диференційованого режиму оподаткування залежно від соціальної значущості послуг;
- удосконалення проектного та програмного управління сферою соціальних послуг, формування механізмів її моніторингу.

Необхідність створення ринку соціальних послуг підвищується в умовах децентралізації повноважень, що передбачає, зокрема, розвиток мережі неприбуткових установ, які покривають потреби соціально незахищених верств населення щодо надання соціальних послуг; розробку та відпрацювання відповідних механізмів їх фінансування; широке залучення недержавних установ та організацій до системи надання соціальних послуг. Вирішення названих завдань дозволить вивести сферу соціального сервісу на новий якісний рівень і отримати соціально- економічний ефект від зміни її ролі в розвитку суспільства.

2.3. Поняття та види сервісних суб'єктів права соціального забезпечення

В юридичній літературі виникали і виникають дискусії з приводу виокремлення сервісного права як окремої галузі права. Були видані навіть посібники з сервісного права, які визначали основні правовідносини у сфері сервісу і які відносили до сервісного права. Разом з тим питання сервісного права залишається відкритим, незважаючи на дискусії та намагання це право вирізнити. Виокремлено правовідносини, які можуть бути притаманні сервісному праву, а також його предмет і метод.

Станом на сьогодні так зване «сервісне право» входить до складу соціального права, проте зазначені дискусії призвели до виокремлення сервісних суб'єктів права соціального забезпечення.

Сервісні суб'єкти права соціального забезпечення – це суб'єкти права соціального забезпечення, які наділені відповідною соціально-забезпечувальною правосуб'єктністю, яка реалізується в їх діяльності щодо обслуговування особи, яка потрапила у складну життєву ситуацію, спрямованому на задоволення потреб і правових інтересів зазначеної особи в сфері соціального забезпечення, а також на набуття, припинення, зміну її прав, свобод і обов'язків [55, с. 23-24].

Серед наведених суб'єктів виділено тих, які:

- а) безпосередньо надають види соціального забезпечення та
- б) здійснюють підтвердження фактів, які мають юридичне значення для соціального забезпечення.

Зауважимо, що правовий статус як складне поняття складається з низки елементів, серед яких можна виокремити такі:

а) мета створення, завдання, цілі, на досягнення та виконання яких функціонує сервісний суб'єкт соціального забезпечення;

б) організаційно-правова форма (юридична особи приватного чи публічного права, некомерційна організація, благодійна організація тощо) та правосуб'єктність;

в) компетенція – характеризує суб'єктів публічного права та виявляється через сукупність соціально-забезпечувальних повноважень і специфікується шляхом визначення спеціальних предметів відання в межах надання соціального забезпечення за відповідним видом (видами);

г) гарантії діяльності сервісного суб'єкта – визначає нормативно-правові, організаційні, матеріально-технічні та фінансові гарантії його діяльності, відображає порядок фінансування надання соціального забезпечення, оплати праці працівників сервісних суб'єктів тощо.

На підставі вищевикладеного в цьому розділі можна констатувати наступне.

До суб'єктів соціальної політики в першу чергу належить держава, яка залишається основним і найважливішим джерелом її формування та розвитку. Саме держава та її установи й відомства гарантують можливість взаємодії соціальних груп та інших елементів соціальної структури як суспільно впорядкованого і суспільно захищеного процесу, тобто соціальної політики в масштабах країни.

Отже, держава є як гарантом здійснення соціальної політики, так і її головним суб'єктом.

У законодавстві України визначення соціальної послуги обмежене рамками складних життєвих обставин. У сучасній науковій літературі складні життєві обставини є складовою частиною соціальної ексклюзії, цей термін уперше став вживатися у Франції для позначення соціально незахищених категорій населення.

Відповідно соціальні послуги, покликані допомогти громадянину подолати ці обставини, потенційно можуть мати більш широкий спектр діяльності.

У Законі України «Про соціальні послуги» складні життєві обставини визначені як обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно.

Таке визначення свідчить про звужене розуміння соціальної ексклюзії в українському законодавстві, а відповідно і про розуміння сутності і призначення соціальних послуг.

Реформування системи соціальних послуг зумовлене потребою у створенні «ринку соціальних послуг» - забезпечення якості та ефективності соціальних послуг за оптимальну вартість.

Станом на сьогодні так зване «сервісне право» входить до складу соціального права, проте зазначені дискусії призвели до виокремлення сервісних суб'єктів права соціального забезпечення.

Сервісні суб'єкти права соціального забезпечення – це суб'єкти права соціального забезпечення, які наділені відповідною соціально-забезпечувальною правосуб'єктністю, яка реалізується в їх діяльності щодо обслуговування особи, яка потрапила у складну життєву ситуацію, спрямованому на задоволення потреб і правових інтересів зазначеної особи в сфері соціального забезпечення, а також на набуття, припинення, зміну її прав, свобод і обов'язків.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Загальновизнані стандарти захисту прав і законних інтересів суб'єктів права соціального забезпечення

Впровадження міжнародних стандартів соціального захисту населення на сучасному етапі розвитку України набуває досить актуального значення. Передусім це зумовлено курсом країни на вступ до Європейського Союзу, визначених Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 1998 року (із змінами та доповненнями).

Так, з метою забезпечення всебічного входження України в європейський політичний, економічний і правовий простір адаптація соціальної політики України полягає в реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення до стандартів ЄС і поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення.

Законом України «Про затвердження Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629 – IV (із змінами та доповненнями) визначено механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі.

Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що в свою чергу є пріоритетним напрямом

української зовнішньої політики. Слід зазначити, що міжнародно-правове регулювання відносин у сфері соціального захисту громадян здійснює значний вплив на розвиток національного законодавства в нашій країні. Між тим, застосування та врахування у національному законодавстві стандартів, встановлених міжнародними установами, що мають всесвітнє значення – Організацією Об'єднаних Націй та Міжнародною організацією труда, є вкрай важливим для забезпечення тих соціальних гарантій, що визначені Конституцією України в сфері соціального захисту громадян.

Питання міжнародно-правових гарантій права на соціальне забезпечення детально досліджувала Нінель Борисівна Болотіна, і її праці доцільно використати при підготовці цього питання [56, с. 177-209].

У навчальному посібнику нею висвітлені такі питання:

1) міжнародне правове регулювання відносин у сфері соціального захисту;

2) стандарти ООН у сфері соціального захисту;

3) конвенції МОП у сфері соціального захисту;

4) європейські міжнародні стандарти у галузі соціального захисту. У монографії ці питання викладені більш поглиблено й окремо автор зупиняється на гарантіях, передбачених Європейською соціальною хартією (переглянутою) стосовно законодавства України про соціальний захист.

У ХХ ст. ще вважалось, що право людини – це внутрішня справа кожної держави. Розвиток міжнародних відносин веде до зміни меж внутрішньої юрисдикції держав, які самі встановлюють рамки таких обмежень, передаючи ряд питань до відання міжнародно-правового регулювання.

Поштовхом до прийняття низки міжнародних актів з прав людини послужила прийнята третьою сесією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року Загальна декларація прав людини. Зараз таких актів налічується сотні.

Міжнародно-правові гарантії прав людини поділяються на:

1) загальнолюдські (світові), що закріплені в міжнародно-правових актах, прийнятих ООН та організаціями, що діють під її егідою;

2) регіонально-континентальні, які закріплені в континентальних нормативно-правових актах, прийнятих, наприклад, Європейським Союзом, Радою Європи.

Слово „стандарт” англійського походження в буквальному розумінні означає „норма”, „зразок”, „мірило”. Міжнародні стандарти у сфері соціального забезпечення – це передбачені міжнародними актами параметри надання особам окремих видів соціального забезпечення, що носять для держави рекомендаційний або обов’язковий характер і реалізуються через національне законодавство.

Ці параметри включають:

1) соціальний ризик, при настанні якого надається відповідний вид соціального забезпечення (сфера застосування);

2) коло осіб, які підлягають захисту (отримувачі соціального забезпечення);

3) умови отримання права на відповідний вид соціального забезпечення;

4) типи соціальної допомоги (періодичні, одноразові, грошові, натуральні);

5) метод нарахування періодичних грошових виплат (грошові допомоги, пов’язані із заробітком або фіксована допомога, яка виплачується із урахуванням матеріального стану);

6) період дії права на отримання допомоги (строк, упродовж якого здійснюються періодичні виплати);

7) період очікування (строк, з якого починається виплата, наприклад, по безробіттю).

Стандарти передбачають мінімальні соціальні норми та нормативи, тобто обсяг конкретного виду матеріального забезпечення не може бути нижчим за обсяг, який зафіксований міжнародним актом.

В основному застосовуються три способи впровадження і обліку міжнародних норм про соціальне забезпечення:

1) безпосереднє застосування норм, що містяться у міжнародних актах, без трансформації у національне законодавство;

2) включення таких норм у національні закони повністю чи частково;

3) облік і реалізація у нормативно-правових актах національного законодавства міжнародного досвіду у сфері соціального забезпечення, закріплених у відповідних міжнародних актах, до яких країна не приєдналась, а також у внутрішньому законодавстві інших держав. Перші два способи застосовуються до міжнародних актів, які ратифіковані Верховною Радою України.

Слід зазначити, що Україна ратифікувала надзвичайно мало міжнародних актів у сфері соціального забезпечення. Не дивлячись на це, при розробці та прийнятті нормативних актів ураховуються міжнародні стандарти. Треба пам'ятати, що матеріальне забезпечення надається не на підставі норм міжнародного права, а відповідно до норм внутрішнього законодавства та Закону України про Державний бюджет України на відповідний рік. Їх порівняння із нормами міжнародних актів і визначає дотримання Україною міжнародно-правових актів у сфері соціального забезпечення [57, с. 65-70].

Соціальні виплати, як правило, устанавлюються в процентному відношенні до заробітної плати працівників, а вона в Україні у 10 разів нижча ніж у розвинутих країнах. У цій ситуації важко переконувати людей про дотримання в Україні міжнародних стандартів у сфері соціального забезпечення при порівнянні розмірів соціальних виплат та їх купівельної спроможності. Скоріше тут мова йде про дотримання міжнародних гарантій у теоретичному плані, ніж у практичному. Якщо ціни в Україні на товари і послуги зрівнялись із європейськими, а в деяких випадках є вищими, то повинен зрівнятись і рівень оплати праці. Лише у цьому випадку можна

реально порівнювати розміри соціальних виплат із міжнародними стандартами.

Міжнародно-правові гарантії доцільно розглядати стосовно видів соціального забезпечення (пенсійне забезпечення, забезпечення допомогою, надання соціальних послуг). Указані гарантії вміщені в багатьох міжнародних актах і, на наш погляд, доцільно зупинитись на одному з них – Європейському кодексі соціального забезпечення (ЄКСЗ).

Серед міжнародних актів, які мають універсальне значення для всіх держав у справі захисту прав людини можна назвати Загальну декларацію прав людини, прийняту 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН, в якій вперше в світі були сформульовані певні соціальні еталони – соціальні стандарти у сфері прав людини, та визначено, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності та для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави (ст. 22 Декларації). 16 грудня 1966 року XXI сесією Генеральної Асамблеї ООН було прийнято Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ратифікований УРСР 19.10.1973 р.), статтею 9 якого визначено, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, повинні визнавати право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування.

У Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, ухваленіх 8 вересня 2000 року Генеральною Асамблеєю ООН, серед принципів, яких повинні дотримуватись члени ООН, закріплено такі принципи, як солідарність і спільний обов'язок щодо управління глобальним економічним і соціальним розвитком, викорінення злиденності, захист вразливих верств. Універсальними міжнародними стандартами в сфері соціального забезпечення є Конвенції та Рекомендації Міжнародної організації праці, серед яких можна назвати Конвенцію № 117 про основні цілі та норми

соціальної політики (1962 р.), яка проголосила, що мають бути застосовані всі заходи на міжнародному, регіональному і національному рівнях для сприяння прогресу в таких галузях, як охорона здоров'я, житлове будівництво, забезпечення продовольством, освітою, турботою про добробут дітей, становище жінок, соціальне забезпечення тощо.

Ця Конвенція встановила певний соціальний стандарт поняття «соціальна політика» та його змісту, яка визнана всіма державами як пріоритетний напрям у розвитку країни. Особливе місце серед міжнародних правових актів МОП у сфері соціального забезпечення займають: Конвенція № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 4 червня 1952 р., яка визначає види соціальної допомоги, умови і розміри соціальних виплат при настанні основних соціальних ризиків; Конвенція № 121 про допомоги у випадках виробничого травматизму від 8 липня 1964 р., якою визначено, що законодавство країни про допомоги у разі виробничого травматизму має охоплювати всіх працюючих за наймом та передбачає такі види допомоги, як медичне обслуговування та грошові допомоги; Конвенція № 128 про допомоги по інвалідності, по старості та в разі втрати годувальника, прийнята 29 червня 1967 р., яка передбачає види визначеної допомоги та механізм її обчислення; Конвенцією № 130 про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби від 25 червня 1969 р. визначені терміни «медична допомога», перелічені страхові випадки у зв'язку з настанням яких надається медична допомога, встановлені мінімальні норми соціального забезпечення. Серед європейських міжнародних стандартів в галузі соціального захисту громадян слід назвати: Європейську соціальну хартію, підписану державами – членами Ради Європи 18 жовтня 1961 р., переглянута 3 травня 1996 року, яка не тільки конкретизує категорії «права на соціальний захист», але і проводить розмежування між поняттями «соціальне забезпечення» і «соціальна допомога»; Європейську Конвенцію про соціальну і медичну допомогу і Протокол до неї від 11 грудня 1953 р., якою держави – учасниці беруть на себе зобов'язання надавати громадянам інших

держав – учасниць конвенції, які законно перебувають на їх території і не мають достатніх коштів, соціальну і медичну допомогу; Хартія основних прав Європейського Союзу (Ніщський саміт, 2000 р.), яка серед інших прав людини передбачила й право людини на соціальне забезпечення та на охорону здоров'я [58, с. 214-216].

На жаль, незважаючи на активне прагнення України до вступу до Європейського Союзу, країна ще досить повільно підходить до питань щодо ратифікації міжнародних нормативних актів, які стосуються соціального захисту громадян, що негативно впливає на проблему наближення українського національного права до європейського права та імплементацію європейських міжнародних стандартів у галузі соціального забезпечення в юридичну практику України.

3.2. Напрями вдосконалення соціально-забезпечувального законодавства щодо правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення

Тенденції розвитку права соціального забезпечення безпосередньо пов'язані з процесом формування значного масиву законодавчих актів, які регулюють соціально-забезпечувальні відносини. Проблема формування джерел права соціального забезпечення є однією з найбільш дискусійних у науковій літературі. Створення дієвої функціонуючої законодавчої бази - одна з вагомих ознак розвитку держави. Залишається ця проблема невирішеною і в сучасній Україні. Складний процес формування національного соціально-забезпечувального законодавства вказує на значний масив теоретично-практичних питань, які потребують поглибленого вивчення, зокрема проблема подальших перспектив кодифікації як найвищої форми систематизації. Створення системи соціального забезпечення європейського рівня в Україні має базуватися на активному законотворчому процесі у сфері соціального забезпечення. Проте в цілому юридична наука продовжує залишатися

«національно замкнутою» та не виходить за рамки нашого українського середовища.

На думку І.В. Спасибо-Фатєєвої, це позначається на процесах законотворчості, які абсолютно не вписуються в європейські процеси з їхніми правовими тенденціями [59, с. 64].

Аналізуючи кодифікаційні процеси в Україні, Ю.С. Шемшученко підкреслює, що оскільки держава не здатна зупинити темпи та масштаби накопичення суспільних проблем, що потребують правового регулювання, так само й штучно скоротити її втручання в регулювання цих проблем, то для розв'язання цієї суперечності залишається лише пошук шляхів удосконалення самої правотворчої діяльності [60, с. 32].

У доктрині права соціального забезпечення побутує позиція, що прийняття кодифікаційного акта у сфері соціального забезпечення - це веління часу та необхідність. При цьому хаотична розпорошеність чинного соціально-забезпечувального законодавства України, відсутність системного підходу в правовому регулюванні, неузгодженість багатьох норм породжує практичні складнощі в реалізації ефективної кодифікації соціально-забезпечувального законодавства.

У зв'язку із цим Н.Б. Болотіна підкреслювала, що існує нагальна потреба прийняття загального акта у сфері соціального забезпечення, який встановив би загальні засади всієї системи правового механізму в цій області. Таким актом мають бути Основи законодавства про соціальне забезпечення, яким було б забезпечено структурно-системний зв'язок у кожній структурній частині права соціального забезпечення (її підгалузях) і в цілому в рамках цієї галузі права [61, с. 29].

Як слушно наголошує С.М. Прилипко, на сучасному етапі сформовано теоретичне й практичне підґрунтя для систематизації соціального законодавства, яке необхідно проводити шляхом кодифікації [62, с. 26].

Заслуговує на увагу точка зору Ю.В. Васильєвої, що соціально-забезпечувальне законодавство безсистемне, суперечливе та складне в

застосуванні. Воно все більше перетворюється на таємну область знань, розібратися в якій можуть лише фахівці. Явна криза законодавства про соціальне забезпечення вимагає прийняття заходів не просто щодо впорядкування, а й щодо істотного перегляду всього галузевого законодавства [63, с. 3].

Відповідно, серед науковців немає одностайної позиції, яким саме має бути новий кодифікаційний акт у сфері соціального забезпечення.

А.В. Скоробогатко вважає, що таким актом має бути Соціальний кодекс, у який увійдуть найважливіші норми та на найвищому рівні врегульовуватиметься вся сукупність відносин у цій сфері [64, с. 479].

На думку Т.С. Прокопової, Українській державі потрібен акт, який зафіксував би єдність і завершення створення системи законодавства про соціальне забезпечення та страхування саме як підсумовуючий документ. Таким актом має стати якісно новий законодавчий акт - Кодекс про соціальне страхування та забезпечення громадян [65, с. 326].

Л.М. Князькова вказує, що з урахуванням наявної системи законодавства України варто підтримати ідею щодо створення Кодексу соціального забезпечення [66, с. 456].

Про необхідність прийняття Кодексу соціального захисту пише й І.С. Ярошенко, це, на її погляд, сприятиме узгодженню правових норм у вказаній сфері [67, с. 7].

З огляду на це залишається відкритим питання концепції нового кодифікаційного акта, щоб він не перетворився в безсистемну збірку соціально-забезпечувальних норм. Про те, що такі побоювання є небезпідставними, свідчать практичні спроби кодифікації соціального законодавства, які можемо спостерігати нині в Україні. Наприклад, як це вбачається з проекту Соціального кодексу від 15 лютого 2013 р. № 2311 [68] (далі - проект Соціального кодексу), у якому відсутній чіткий системний підхід щодо поділу на Загальну та Особливу частини. Зокрема, алогічним є, на нашу думку, віднесення до Загальної частини основ загальнообов'язкового дер-

жавного соціального страхування та соціального обслуговування. Крім того, у Загальній частині проекту Соціального кодексу пропонується перелік державних стандартів та гарантій, норми щодо яких розміщені непослідовно: серед основних державних гарантій, які визначаються виключно законами, відсутній гарантований Конституцією України прожитковий мінімум (ст. 15), хоча далі в ст. ст. 12, 18 проекту Соціального кодексу вказане поняття застосовується та визначається його правовий зміст.

Застосоване в назві проекту Соціального кодексу України поняття «соціальний» за своєю суттю передбачає охоплення всіх соціальних прав людини, а не лише соціальні стандарти, соціальне страхування, соціальне обслуговування, соціальне забезпечення вразливих категорій громадян. З огляду на позиції, визначені в науковій літературі, соціальні права та свободи людини та громадянина - це міра можливої поведінки або діяльності людини в соціальній сфері, що передбачає задоволення законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я [69, с. 189].

Як бачимо, поняття «соціальні права» є похідним від поняття «соціальний» і тому, крім державних соціальних стандартів, соціального страхування, соціальних допомог, соціального обслуговування, включає в себе право на працю, освіту, охорону здоров'я тощо. Відповідно, назва «Соціальний кодекс» є значно ширшою за своїм змістом, ніж коло суспільних відносин, що охоплено запропонованим кодифікаційним актом. З огляду на наведені аргументи вважаємо, що запропонована розробниками проекту Соціального кодексу назва кодифікаційного акта соціально-забезпечувального законодавства потребує переосмислення та зміни. Більш прийнятною щодо лінгвістичних позицій та змісту цього кодифікаційного акта, на наш погляд, була б назва Кодекс соціального забезпечення України, що за своєю суттю узгоджується з Європейським кодексом соціального забезпечення. Таким чином, уточнюється, що цей збірник законів є результатом кодифікації саме соціально-забезпечувального законодавства,

хоча ми вважаємо передчасним здійснювати кодифікацію всього соціально-забезпечувального законодавства України.

У цьому питанні логічно-виваженою є думка Н.М. Толкунової, яка підкреслює, що можливість впорядкування значного масиву соціально-забезпечувального законодавства шляхом кодифікації в одному кодифікаційному акті в умовах сьогодення виглядає дискусійно [70, с. 137].

Такий підхід призведе до створення занадто громіздкого збірника законів, що навряд чи сприятиме процесу ефективної систематизації соціально-забезпечувального законодавства України. Новаторською стосовно цього питання є позиція вченого О.В. Москаленко, яка вказує на доцільність кодифікації соціально-забезпечувального законодавства залежно від організаційно-правової форми соціального забезпечення. Вона наголошує, що такий підхід дасть можливість усунути множинність і суперечливість нормативних актів, значною мірою полегшить правозастосування, сприятиме законності й підвищить рівень гарантій реалізації прав громадян України у сфері соціального захисту [71, с. 326].

На наш погляд, кодифікацію соціально-забезпечувального законодавства варто здійснювати за підгалузями права соціального забезпечення.

Базуючись на доктринальних підходах, слід констатувати, що серед науковців сформувалась думка, що як сформовану підгалузь права соціального забезпечення доцільно насамперед розглядати пенсійне право, відповідно, і кодифікацію, на наш погляд, бажано починати зі створення проекту Пенсійного кодексу України, що у свою чергу дозволить впорядкувати розпорошене пенсійне законодавство та максимально усунути колізії, що існують у цьому законодавстві.

Підтримуємо точку зору Ф.Г. Бурчака, який пише, що вдосконалення законодавства є важливою умовою подолання колізій у законах та між ними. У процесі кодифікаційної роботи можуть бути виявлені та усунуті існуючі протиріччя між окремими актами з метою впорядкування всієї системи.

Проте для цього необхідно розробити методику проходження проектів кодифікаційних законодавчих актів. Мова йде про забезпечення належної правової та термінологічної експертизи [72, с. 8].

Слід відмітити, що ідея створення Пенсійного кодексу України не є новою в праві соціального забезпечення. Зокрема, це питання у своїх працях вивчали українські науковці: В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, І.М. Сирота, Л.П. Шумна, М.М. Шумило та інші. Аргументованою є думка М.М. Шумила, що в Україні наявна криза джерел права соціального забезпечення. Головний шлях подолання цієї кризи він вбачає в кодифікації пенсійного законодавства [73, с. 281-282].

Учений доводить, що результатом пенсійної реформи має стати Пенсійний кодекс України, що врахує положення чинного законодавства, а також закріпить новели, що удосконалять пенсійне забезпечення громадян [74, с. 152].

Наприклад, дослідники М.Л. Захаров, Е.Г. Тучкова, В.Б. Севостьянова з огляду на сучасні реалії резонно вказують, що в основу проекту Пенсійного кодексу мають бути покладені загальноновизнані у світовій практиці концепції соціального страхування, міжнародний досвід функціонування обов'язкових страхових пенсійних систем у розвинених країнах із ринковою економікою [75, с. 3].

Зрозуміло, що зміст майбутнього Пенсійного кодексу повинен визначатися шляхом конструктивного діалогу науковців та практиків із метою підготовки проекту якісного нормативного акта, у якому будуть охоплені всі особливості цієї сфери соціально-забезпечувальних відносин. Таким чином, початковим етапом кодифікації соціально-забезпечувального законодавства України, на нашу думку, має стати впорядкування пенсійного законодавства України як вагомої складової предмета права соціального забезпечення.

Процес систематизації соціально-забезпечувального законодавства у формі кодифікації як тенденція, спрямована на перспективу, повинен

базуватися на інкорпораційних заходах, які варто розглядати як передумову, перші кроки до кодифікації.

Інкорпорація - це така форма систематизації, коли нормативні акти певного рівня об'єднуються повністю або частково в різного роду збірники чи зібрання в певному порядку (хронологічному, алфавітному, системно-предметному) [76, с. 67].

Ми підтримуємо позицію А.В. Міцкевича, який ще в 60-х роках минулого століття підкреслював, що оскільки кодифікація законодавства - найбільш складний вид систематичної обробки законодавства, що вимагає тривалого часу, крім того, ніколи не охоплює всього нормативного матеріалу, інкорпорація стає необхідним супутником кодифікації, її доповненням і водночас передумовою подальших кодифікаційних робіт [77, с. 85].

Слід розрізняти офіційну інкорпорацію, тобто видання відповідних збірників інкорпорованого законодавства спеціально уповноваженими на те державними органами та неофіційну інкорпорацію, яка здійснюється відомствами, організаціями та приватними особами [78, с. 141].

В Україні процес офіційної інкорпорації соціально-забезпечувального законодавства як передумови кодифікації розвивається досить повільно, як правило, це практика системно-предметної або хронологічної інкорпорації, спрямованої на об'єднання в збірниках законодавчих актів за інститутами соціального забезпечення. При цьому в Україні є поширеною так звана неофіційна інкорпорація, яка реалізується шляхом видання збірників нормативно-правових актів соціально-забезпечувального законодавства в приватній видавничій сфері. Незважаючи на те, що така практика сприяє підвищенню правових знань громадян, вона не завжди базується на професійному підході в добірці нормативних актів і може слугувати поширенню такого виду деформації правосвідомості населення, як правовий дилетантизм (означає вільне поводження із законом (поверхове або неадекватне тлумачення правових норм, відсутність системного підходу під

час їх оцінки тощо) [79].

З метою формування єдиних науково-практичних поглядів із цього питання в науковій літературі [80, с. 70] висловлюються пропозиції щодо необхідності створення уповноваженого органу з питань кодифікації законодавства України - спеціально уповноваженої комісії.

Враховуючи складність, поступовість, зумовлену об'єктивними факторами, певну сповільненість процесу кодифікації соціально-забезпечувального законодавства України, така точка зору заслуговує на увагу, оскільки дозволяє впритул підійти до проблеми ефективної систематизації соціально-забезпечувального законодавства України у формі кодифікації. Спеціально уповноважена комісія з питань кодифікації законодавства, на нашу думку, має бути створена як спільний орган Міністерства юстиції та Міністерства соціальної політики України. Такий підхід дозволить консолідувати зусилля правників та фахівців соціально-забезпечувальної сфери на ефективну роботу в кодифікаційному руслі. Своєчасним також є звернення уваги на необхідність залучення до законотворчого процесу громадськості, оскільки це сприятиме врахуванню в процесі розробки проекту Пенсійного кодексу України інтересів різних соціальних груп, прозорості, відкритості та доступності законотворення [81, с. 5].

Враховуючи зазначене, варто зробити висновок, що формування права соціального забезпечення як галузі права вимагає активізації правотворчого процесу у формі систематизації соціально-забезпечувального законодавства з метою впорядкування, приведення у відповідність хаотично-розпорошеного масиву чинних нормативно-правових актів. Кодифікацію слід розглядати як найвищу форму систематизації соціально-забезпечувального законодавства України. Кодифікація соціально-забезпечувального законодавства України - це процес систематизації чинного законодавства, що потребує злагодженої співпраці представників влади та суспільства з метою розробки та прийняття кодифікаційних актів у сфері соціального забезпечення, які відповідатимуть

загальноєвропейським традиціям демократичного розвитку [82].

Вагомим кроком на шляху кодифікації соціально-забезпечувального законодавства має стати активізація процесу офіційної інкорпорації у вказаній сфері, що підвищуватиме загальний рівень правової культури населення України в соціальних питаннях. Розробка та прийняття проекту Пенсійного кодексу України може стати обґрунтованим початком кодифікації соціально-забезпечувального законодавства, враховуючи вагоме значення пенсійних правовідносин у сфері соціального забезпечення та доктринальні положення стосовно існування пенсійного права як підгалузі права соціального забезпечення. У процесі кодифікації особлива увага має приділятися системі, яка буде покладена в основу Пенсійного кодексу України, що дозволить запобігти плутанині в юридичній термінології, а також відповідатиме принципу чіткості та ясності чинного законодавства. На нашу думку, Пенсійний кодекс України повинен складатися з таких структурних частин: Глава I. Загальні положення (Визначення понять. Пенсійне законодавство України. Принципи пенсійного забезпечення в Україні. Структура системи пенсійного забезпечення України. Види пенсій. Суб'єкти пенсійних правовідносин. Страховий стаж. Коефіцієнт страхового стажу. Персоніфікований облік в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню. Добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Глава II. Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (Пенсія за віком у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Пенсія по інвалідності в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Порядок нарахування, перерахунку та виплати пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Організація та порядок здійснення управління в

солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Пенсійний фонд України. Кошти Пенсійного фонду України).

Глава III. Пенсії окремим категоріям працівників (Пенсії за віком на пільгових умовах. Умови призначення. Працівники зі шкідливими та важкими умовами праці, які мають право на пенсійне забезпечення за віком на пільгових умовах. Пенсії громадянам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи. Пенсії за віком інвалідам (особам, хворим на гіпофізарний нанізм (ліліпутам), та диспропорційним карликам). Пенсії за віком працівникам освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. Пенсії військовослужбовцям.

Глава IV. Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (Участь у накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Одноразова виплата в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Довічна пенсія з установленим періодом у накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Довічна обумовлена пенсія в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Довічна пенсія подружжя в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Порядок укладення та оплати договору страхування довічної пенсії в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Успадкування пенсійних активів у накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Організація та порядок здійснення управління в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Накопичувальний фонд України. Пенсійні активи Накопичувального фонду України).

Глава V Недержавне пенсійне забезпечення (Недержавні пенсійні фонди. Відкриті пенсійні фонди в системі недержавного пенсійного забезпечення. Корпоративні пенсійні фонди в системі недержавного

пенсійного забезпечення. Професійні пенсійні фонди в системі недержавного пенсійного забезпечення. Діяльність недержавних пенсійних фондів у системі недержавного пенсійного забезпечення. Участь у системі недержавного пенсійного забезпечення. Пенсійний контракт у системі недержавного пенсійного забезпечення. Пенсійні схеми в системі недержавного пенсійного забезпечення. Пенсія на визначений строк у системі недержавного пенсійного забезпечення. Пенсійна виплата, що здійснюється одноразово в системі недержавного пенсійного забезпечення. Успадкування пенсійних активів у системі недержавного пенсійного забезпечення).

Підсумовуючи вищевикладене, доходимо наступних висновків.

Впровадження міжнародних стандартів соціального захисту населення на сучасному етапі розвитку України набуває досить актуального значення. Передусім це зумовлено курсом країни на вступ до Європейського Союзу, визначених Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 1998 року (із змінами та доповненнями).

Так, з метою забезпечення всебічного входження України в європейський політичний, економічний і правовий простір адаптація соціальної політики України полягає в реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення до стандартів ЄС і поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення.

Серед міжнародних актів, які мають універсальне значення для всіх держав у справі захисту прав людини можна назвати Загальну декларацію прав людини, прийняту 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН, в якій вперше в світі були сформульовані певні соціальні еталони – соціальні стандарти у сфері прав людини, та визначено, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності та для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних

зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави (ст. 22 Декларації). 16 грудня 1966 року XXI сесією Генеральної Асамблеї ООН було прийнято Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ратифікований УРСР 19.10.1973 р.), статтею 9 якого визначено, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, повинні визнавати право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування.

Враховуючи зазначене, варто зробити висновок, що формування права соціального забезпечення як галузі права вимагає активізації правотворчого процесу у формі систематизації соціально-забезпечувального законодавства з метою впорядкування, приведення у відповідність хаотично-розпорошеного масиву чинних нормативно-правових актів. Кодифікацію слід розглядати як найвищу форму систематизації соціально-забезпечувального законодавства України. Кодифікація соціально-забезпечувального законодавства України - це процес систематизації чинного законодавства, що потребує злагодженої співпраці представників влади та суспільства з метою розробки та прийняття кодифікаційних актів у сфері соціального забезпечення, які відповідатимуть загальноєвропейським традиціям демократичного розвитку.

ВИСНОВКИ

У роботі враховано положення чинного законодавства України, міжнародні правові стандарти спрямовані на врегулювання питань стосовно суб'єктів права соціального забезпечення. Це сприяло обґрунтуванню і розв'язанню кола проблем, які мають важливе наукове і прикладне значення. У підсумку дослідження сформульовано низку висновків:

Плюралізм наукових підходів до терміну «суб'єкти права соціального забезпечення» спричинений розпорошеністю правових норм відповідної сфери в різних законодавчих актах.

Проаналізувавши думки вчених можна прийти до висновку, що суб'єктом права соціального забезпечення є індивідуально визначена особа, соціальна група чи організація, що володіє суб'єктивними юридичними правами та обов'язками у сфері соціального забезпечення та галузевим правовим статусом, здійснює цілеспрямовану діяльність, здатна виробляти, виражати та виконувати волю і наділена можливістю брати участь у правовідносинах соціального забезпечення.

Крім того, праву соціального забезпечення притаманна наявність широкого спектру суб'єктів, як учасників правовідносин з соціального забезпечення. Більше того, така їх різноманітність пов'язана з закріпленням значної кількості соціальних прав, що визначені на рівні Основного Закону та які гарантуються державою

Зокрема, критерієм розмежування суб'єктів права соціального забезпечення можна вважати функцію, яку вони виконують у сфері соціального забезпечення. Так, одні суб'єкти отримують різні види соціального забезпечення, інші — виконують функції з надання такого забезпечення, ще інші — підтверджують факти, які мають правове значення для надання соціального забезпечення.

Виходячи з зазначеного, з таких підстав суб'єктів права соціального забезпечення можна поділити на суб'єктів, які одержують соціальне

забезпечення, і суб'єктів, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення. До другої групи належать суб'єкти, які надають соціальне забезпечення, і суб'єкти, які сприяють в одержанні соціального забезпечення.

Правова функція першої групи суб'єктів полягає в отриманні різних видів соціального забезпечення.

Разом з тим, здійснювати класифікацію суб'єктів, які отримують соціальне забезпечення можна за різними критеріями.

З огляду на організаційно-правові форми соціального забезпечення їх поділяють на осіб, які беруть участь у системі соціального страхування (застраховані), і тих, які не беруть участі у ній (незастраховані). До застрахованих належать особи, які підлягають обов'язковому соціальному страхуванню, а також особи, які беруть участь у системі соціального страхування добровільно.

До другої групи суб'єктів права соціального забезпечення, як уже зазначалось, належать суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення. У сфері соціального захисту ці суб'єкти виконують функції з надання соціального забезпечення або підтвердження юридичних фактів, які є підставою для його надання.

Отже, відмінність між суб'єктами права соціального забезпечення полягає в тому, що вони виконують у сфері соціального забезпечення різні правові функції.

До суб'єктів соціальної політики в першу чергу належить держава, яка залишається основним і найважливішим джерелом її формування та розвитку. Саме держава та її установи й відомства гарантують можливість взаємодії соціальних груп та інших елементів соціальної структури як суспільно впорядкованого і суспільно захищеного процесу, тобто соціальної політики в масштабах країни.

Тобто, держава є як гарантом здійснення соціальної політики, так і її головним суб'єктом.

У законодавстві України визначення соціальної послуги обмежене рамками складних життєвих обставин. У сучасній науковій літературі складні життєві обставини є складовою частиною соціальної ексклюзії, цей термін уперше став вживатися у Франції для позначення соціально незахищених категорій населення.

Відповідно соціальні послуги, покликані допомогти громадянину подолати ці обставини, потенційно можуть мати більш широкий спектр діяльності.

Зокрема, Законом України «Про соціальні послуги» надається визначенню складних життєвих обставин під яким розуміються обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно.

Таке визначення свідчить про звужене розуміння соціальної ексклюзії в українському законодавстві, а відповідно і про розуміння сутності і призначення соціальних послуг.

Метою впровадження реформ в державному управлінні є створення «ринку соціальних послуг», тобто, забезпечення якості та ефективності соціальних послуг за оптимальну вартість.

Важливим є те, що саме по собі «сервісне право», які виділяють окремі науковці в окремий інститут входить до складу соціального права, проте зазначені дискусії призвели до виокремлення сервісних суб'єктів права соціального забезпечення.

Сервісні суб'єкти права соціального забезпечення – це суб'єкти права соціального забезпечення, які наділені відповідною соціально-забезпечувальною правосуб'єктністю, яка реалізується в їх діяльності щодо обслуговування особи, яка потрапила у складну життєву ситуацію, спрямованому на задоволення потреб і правових інтересів зазначеної особи в сфері соціального забезпечення, а також на набуття, припинення, зміну її прав, свобод і обов'язків.

Таким чином, приходимо до висновків, що впровадження міжнародних

стандартів соціального захисту населення на сучасному етапі розвитку України на перехідній стадії, ще на стадії розвитку. Передусім це зумовлено курсом країни на вступ до Європейського Союзу, визначених Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 1998 року (із змінами та доповненнями).

СПИСОК БІБЛЮГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яковлєва Г. О. Суб'єкти права соціального забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступення д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2019. 44 с.
2. Синчук С. М., Бурак В.Я. Право соціального забезпечення України: навчальний посібник. Київ: Знання, КОО, 2003. 306 с.
3. Божко Д. В. Суб'єкти правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. *Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток української держави*: зб. матеріалів II наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 черв. 2015). Харків, 2015. С. 41–43.
4. Кульчицька О.І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05/ Львів, 2007. 188 с.
5. Слюсар А.М. Суб'єкти трудового права України : дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.05. Нац. ун-т «Юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого»/Х.,2011. 407 с.
6. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422с.
7. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2005. 232 с.
8. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. [2-ге вид., перероб. і доп.]. К.: Знання, 2008. 663 с.
9. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. В. Оніщенко . К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
10. Алексєєв С. С. Общая теория права: учеба. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ТК Велби, 2008. 578 с.
11. Теорія держави і права: Навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
12. Тищенко О. В. Право соціального забезпечення в Україні: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. К. : ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.

13. Синчук С., Буряк В. Право соціального забезпечення України : навчальний посібник. Київ : Знання, КОО, 2003. 306 с.
14. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. [2- ге вид., перероб. і доп.]. К.: Знання, 2008. 663 с.
15. Кульчицька О.І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05/ Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2007. 20 с.
16. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення : суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422с.
17. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. [2- ге вид., перероб. і доп.]. К.: Знання, 2008. 663 с.
18. Костюк В.Л. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n2/15kvlotv.pdf>. (дата звернення: 10.12.2019)
19. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина:навчальний посібник. Чернігів : ПАТ "ПВК "Десна", 2016. 692 с.
20. Ткаченко Ю.О. Сучасні види суб'єктів соціального забезпечення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика* № 33. 2017 С. 196-202
21. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина:навчальний посібник. Чернігів : ПАТ "ПВК "Десна", 2016. 692 с.
22. Стопчак А. Ю. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2010. № 1. Т. 1. С. 60–64.
23. Рощина Л. О. Соціальна допомога на українських землях в литовсько-польську добу. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 117–123.
24. Устава на волюки (1 квітня 1557 р.) URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/880/17/>(дата звернення: 10.12.2019)
25. Статути Великого князівства Литовського : у 3-х томах. – Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 2-х кн. – Кн. 2. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.

26. Судебник царя Фёдора Иоанновича 1589 г. Текст судебного URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Судебник_царя_Фёдора_Ивановича_1589_г./Текст_Судебника (дата звернення: 10.12.2019)
27. Вишновецька С. В. Право соціального забезпечення України : навч.-метод. посіб. для студ. юрид. спец. К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2009. 320 с.
28. Соборное Уложение 1649 года URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649/whole.htm> (дата звернення: 10.12.2019)
29. Божко Д. В. Становлення та розвиток правового інституту соціального забезпечення у зв’язку із тимчасовою непрацездатністю. *Право та інновації*. 2015. № 3. С. 108-114.
30. Морской устав 1720 г. URL: <http://teachpro.ru/EOR/School%5COBJSupplies11/Html/der11102.htm> (дата звернення: 10.12.2019)
31. Регламент или устав Главного магистрата от 16 января 1721г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/magstrat.htm> (дата звернення: 10.12.2019)
32. Левшук М. В. Становление правовой основы дореволюционного государственного пенсионного обеспечения URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/stanovlenie-pravovoy-osnovydorevolyuetsionnogo-gosudarstvennogo-pensionnogoobespecheniya> (дата звернення: 10.12.2019)
33. Ракитская Л. В. Пенсионное законодательство России в XIX веке URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1146464> (дата звернення: 10.12.2019)
34. Ткаченко Ю. Роль держави у сфері соціального забезпечення: історичний екскурс. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 128-131.
35. Роль держави у здійсненні соціальної політики. Особливості держави як суб’єкта соціальної політики <http://studies.in.ua/ru/socialnaya-politika-gosudarstva-shpargalki/3460-rol-derzhavi-u-zdysnenn-socialnoyi-poltiki-osobli-vo-st-derzhavi-yak-subyekta-socalnoyi-poltiki.html> (дата звернення: 10.12.2019)
36. Балтачєєва Н.А. Вплив світового досвіду на вибір української моделі соціальної політики. *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сборник*

научных трудов. Ч. III. Донецк: ДонНУ, 2010. 850 с.

37. Дехтяр Н. Оцінка сучасного стану соціальної спрямованості зведеного бюджету України. *Економічний аналіз*. 2011. № 9. С. 100—103.

38. Дубич К.В. Актуальні проблеми державного управління соціальним захистом населення України. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2012. № 4. С. 99—111.

39. Балтачєєва Н.А. Вплив світового досвіду на вибір української моделі соціальної політики. *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сборник научных трудов*. Ч. III. Донецк: ДонНУ, 2010. 850 с.

40. Злупко С. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні: навч. Посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 192 с.

41. Крюков О.І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Х.: вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр"*. 2010. №1 (37). С. 1—4.

42. Стойка А. Розвиток системи соціального захисту як основи стратегічного планування в соціальній сфері. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2010. №1 (4). С. 1—10.

43. Харченко А.М. Соціальна проблема глобалізації — бідність: шляхи її подолання. *Трансформація глобальної економіки*. 2012. № 1 (5). С. 7—12

44. Ганслі Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. К.: Основи, 1996. 238 с.

45. Крупнік А.С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства: дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2002. 169 с.

46. Моторнюк У. І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. *Економіка та держава*. 2016. № 12. С. 23-26.

47. Бородкин Ф. М. Социальные эксклюзии. *Социол. журн*. 2000. № 3 - 4. С. 23 – 32

48. Абрахамсон П. Социальная эксклюзия и бедность. *Обществен. науки и современность*. 2001. № 2. С. 58 – 66
49. Бородкин Ф. М. Социальные эксклюзии. *Социол. журн.* 2000. № 3 - 4. С. 23 – 32
50. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 10.12.2019)
51. Стратегія розвитку системи соціальних послуг в Україні на період до 2022 року» URL: <http://bureau.in.ua/downloads/news/2016-04-08/STRATEGYA-ROZVYTKU-SYSTEMY-SOTSIALNYH-POSLUG.pdf> (дата звернення: 10.12.2019)
52. Бачков И. В. Введение в профессию «психолог» : учеб. Пособие. Москва : Изд-во МИСИ ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. С. 153 – 154
53. Баркер Л. Словарь социальной работы : пер. с англ. Москва : Мир, 1994. 765 с.
54. Гребя Р. Соціальне сприяння особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, як основа громадсько-правової моделі системи соціальних послуг. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 4. С. 51-56
55. Яковлева Г. О. Суб'єкти права соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05; наук. кер. О. М. Ярошенко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 44 с.
56. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. Посібник. К.: Знання, 2005. С.177-218
57. Сташків, Б.І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навчальне видання. Чернігів : Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. 100 с.
58. Тулянцева В. А. Стандарти соціального захисту в міжнародних правових актах. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського* : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / відп. за випуск к.ю.н., доц. М. І. Пашковський; Національний

- університет "Одеська юридична академія". Одеса : Фенікс, 2013. С. 214-217.
59. Спасибо-Фатєєва І.В. Методологічні витoki кодифікацій: потреби, обґрунтованість, кон'юнктурність. *Право України*. 2009.№8.С. 62-71.
60. Шемшученко Ю.С. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка : [монографія]. К.: Парламентське вид-во, 2007. 208 с.
61. Болотіна Н.Б. Право соціального забезпечення: системно-структурний аналіз. *Право України*. 2001,№5. С. 24-29.
62. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис.... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2007. 47 с.
63. Васильєва Ю.В. Кодифікація російського законодавства о соціальному обеспеченні: теоретические и практические проблемы: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05. МГЮА. М., 2010.54 с.
64. Скоробагатько А.В. Деякі фактори щодо кодифікації законодавства України про соціальне забезпечення. *Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжнародна науково-практична конференція (м. Одеса, 30 травня 2008 р.). О. : Астропринт, 2008. С. 477-481.
65. Прокопова Т.С. Деякі питання законодавства про соціальне забезпечення та страхування. *Концепція розвитку законодавства України* : матеріали науково-практичної конференції (Київ, травень 1996 р.). К. : Ін-т зак-ва ВРУ, 1996. С. 324-326.
66. Князькова Л.М. Проблема уніфікації та диференціації норм соціального забезпечення. *Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, жовтень 1999 р.). К. : Ін-т зак-ва ВРУ, 1999. С. 455-459.
67. Ярошенко І.С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00. КНЕУ ім. В. Гетьмана. К., 2006.18 с.
68. Проект Соціального кодексу України від 15 лютого 2013 р. № 2311: URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=45. (дата

звернення: 10.12.2019)

69. Погорілко В.Ф. Конституційне право України : [підручник]. К. : Правова єдність, 2010. 432 с.

70. Толкунова Н.М. Основные черты кодификации законодательства и ее место в системе российского законодательства, действующего в сфере социальной защиты населения. *Бизнес в законе*. 2011. №5. С. 136-139.

71. Москаленко О.В. Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки : [монографія]. Х. : Юрайт, 2012. 400 с.

72. Бурчак Ф.Г. Кодификация и проблемы коллизий в праве. *Колізії у законодавстві України: проблеми теорії і практики* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23-24 жовтня 1995 р.). К.: Видавництво «Генеза», 1996. С. 7-9.

73. Шумило М.М. Криза джерел права соціального забезпечення як причина кодифікації пенсійного законодавства. *Держава і право* : збірник наукових праць. Серія «Юридичні і політичні науки». 2010. Вип. 49. С. 281-286.

74. Шумило М.М. Пенсійний вік як юридичний факт в пенсійному забезпеченні. *Вісник Одеського національного університету. Серія«Правознавство»*2011.Вип. 15.-Т. 16.С. 147-154.

75. Захаров М.Л. Пенсионный кодекс Российской Федерации : [проект]. М. : Р. Валент, 2008.176 с.

76. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник]. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

77. Мицкевич А.В. Из истории предметной систематизации законодательства СССР. *Правоведение*. 1967. № 5. С. 85-89.

78. Шебанов А.Ф. Некоторые вопросы теории нормативных актов в связи с систематизацией советского законодательства. *Советское государство и право*. 1960.№7. С. 139-151.

79. Требін М.П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації
URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/2009_844/articles.

(дата звернення: 10.12.2019)

80. Гетьман Є.А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види : [монографія]. Х.: Право, 2012.192 с.

81. Богачова О.В. Деякі питання участі громадян у законотворенні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. №3 (6). С. 5-7.

82. Тищенко О.В. Проблеми вдосконалення соціально-забезпечувального законодавства України URL: <http://dsr.univ.kiev.ua/pub/151356/>(дата звернення: 10.12.2019)